

RECENZÍÓ

OLGA OVEČKOVÁ – JOZEF VOZÁR [ET AL.]: STO ROKOV ČASOPISU PRÁVNÝ OBZOR. 1917–2017 (BRATISLAVA: VEDA. VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED 2017) 507.

A legrégebbi és egyben legpatinásabb szlovák jogtudományi folyóirat 2017-ben ünnepelte századik születésnapját. Ebből az alkalomból a Szlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársai egy küllemében szép és egyben informatív, több mint ötszáz oldalas monográfiát készítettek intézeti folyóiratukról. A szerzői kollektíva két vezéregyénisége a korábbi és a jelenlegi intézetigazgatók voltak. Olga Ovečková 1988 és 1995 vezette az intézetet, Jozef Vozár pedig 2013-tól napjainkig. Mindketten a polgári, kereskedelmi, és versenyjog felől érkeztek, de Vozár az utóbbi években sokat foglalkozik a szlovák jogtudomány és jogászság történetével. A többi szerző szintén különböző jogterületekről érkezett: Eduard Bárány (jogelmélet és közjog), Peter Colotka (jogelmélet), Barbora Králičková (versenyjog), Marián Kropaj (a szellemi tulajdon joga), Peter Kukliš (közigazgatási jog), Lukáš Lapšanský (versenyjog és sajtójog), Tatiana Weisssová (enciklopédiák és folyóirat-szerkesztés) és Katarína Závacká (jogtörténet).

A *Právny obzor (Jogi Szemle)* című folyóirat első száma 1917 szeptemberében jelent meg Budapesten. A szerkesztőség a főváros IV. kerületében a Ferencz József rakpart 26. szám alatt működött. Magát a folyóiratot, amelynek éves előfizetői díja hat korona volt, a Budapesti Kiadói Egyesület Rt. nyomdájában nyomtatták, amely székhelye a VIII. kerületi Mária utca volt. Az alapítás helyszíne nemcsak azért logikus, mert 1917-ben Szlovákia még a régi Magyarország része volt, hanem azért is, mert Túrócszentmárton mellett éppen Budapest volt a dualizmuskori szlovák szellemi és politikai élet egyik központja.¹ Igaz, már nem olyan intenzív módon, mint a 19. század hatvanas és hetvenes éveiben, de még a 20. század elején is egy sor fontos szlovák ügyvéd, tisztviselő és vállalkozó élt itt, nem is beszélve az egyszerű munkásemberekről, szolgáltól, kőművesek és egyéb kisiparosok ezreiről. Nem utolsósorban itt (vagy a távoli Kolozsvarott) tanultak azok a szlovák fiatalok, akik jogi pályára készültek. Igaz, a tanulmányaikat többségük Eperjesen,² az ottani evangélikus vagy Pozsonyban a királyi jogakadémián kezdte, de jogi diplomájukat sokan már a fővárosban vagy Erdélyben szerezték meg.

Budapesten élt a 20. század elején Emil Stodola (1862–1945) ügyvéd,³ aki a folyóirat első szerkesztője és egyben kiadója is volt. Az első számokban publikált tanulmányok döntő részét is ő maga írta. Stodola jómódú liptói evangélikus

¹ Az 1918 előtti szlovák nemzeti fejlődésről és politikáról lásd SZARKA László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918* (Pozsony: Kalligram 1995).

² DARINA VASIČOVÁ: *Prešovské kolégium Potiského dištriktu evanjelickej cirkvi a. v. (1850–1918)* (Prešov: Universum 2008).

³ JOZEF VOZÁR: *Významní slovenskí právnici z Liptova* (Bratislava: Veda 2016) 11–50.

vállalkozó-értelmiségi családból származott.⁴ Apjának bőrfeldolgozó üzeme volt Liptószentmiklóson, amelyet azután a fiai átvettek. Ők azonban apjuknál kevésbé voltak sikeresek a vállalkozásban, a cégük tönkrement és Emil Stodola emiatt 1911-től Budapesten ügyvédként folytatta pályafutását. Ebben segítségére voltak a bécsi és részben prágai jogi tanulmányai – ő tehát azon kevés szlovák jogász közé tartozott, akik nem Magyarországon szereztek diplomájukat. Még a lipitói időszakban megpróbálkozott a szlovák nemzeti politikával is, de a képviselőválasztásokon alulmaradt.⁵ Ügyvédként azonban később is védte a nemzetiségi izgatással vádolt ügyfeleit. Stodola diákévei óta jó kapcsolatokat ápolt a cseh szellemi élettel, a későbbi csehszlovák államalapító elnököt, Tomáš G. Masarykot még diákként ismerte meg.

Stodolát nagyon zavarta a szlovák nyelvű jogászság és jogi infrastruktúra gyengesége. A szlovákok a leginkább alulreprezentált nemzetiségek közé tartoztak a jogászok között, aminek részben az intenzív értelmiségi és középosztálybeli asszimiláció volt a fő oka. Ez a helyzet annak ellenére alakult ki, hogy az északi vármegyék a viszonylag urbanizált és fejlett régiók közé tartoztak, és a dzsenti hagyományok is erősek voltak. Az anyanyelvi statisztikai számok a szlovákok számára valóban ijesztőek voltak. Az 1910. évi népszámlálási adatok értelmében a 2646 bíró közül csak 1 volt szlovák anyanyelvű. A 6743 ügyvéd közül csak 92 fő határozta meg önmagát szlovák anyanyelvűként. A 4364 ügyvédjelölt és bojtár közül pedig 43 volt szlovák. A 300 királyi jegyző között 1 vallotta magát szlováknak.⁶

Az első világháború előtt tehát csak körülbelül 90-100 szlovák értelmű és nyelvű ügyvédre lehetett beszélni, kiegészítve hozzávetőlegesen 40 joghallgatóval.⁷ Ők alkották a nemzeti jogi élet fő bázisát. Annál is inkább, mert a monarchia fennállásának utolsó éveiben a szlovák források összesen három olyan bíróról tudtak, akik nyíltan és deklaráltan vallották magukat szlováknak. Ezek közül egyik volt a legnagyobb akkori szlovák költő, Pavol Országh-Hviezdoslav Árva-megyében; egy Stanek nevű albíró ítélkezett Vácott; és Augustín Ráth – akiből később első pozsonyi jogi kari dékán, majd egyetemi rektor lett – működött bíróként a háború kitörése előtt a szerb többségű Újvidéken.⁸ Szlovák nyelvű tudományos jogi életéről ilyen körülmények között alig lehetett beszélni,⁹ noha egyes ügyvédek időről időre a nemzeti sajtóban vagy a cseh lapokban publikáltak egy-egy jogi vonatkozású cikket. Azok többsége tematikusan főként a nemzetiségi törvény és a nemzetiségi jogok körül forgott.

⁴ Egyik testvére, Kornel Stodola vállalkozó és politikus, másik testvére (Aurel Stodola) pedig a zürichi Műegyetem professzora volt. Albert Einstein is tanította, akivel később is jó kapcsolatokat ápolt.

⁵ Natália KRAJČOVIČOVÁ: *Džentlmen slovenskej politiky* (Bratislava: Kalligram 2007).

⁶ „Smutná štatistika” *Právny obzor* 1918/4. 100–101.

⁷ Vladimír FAJNOR: „Práca slovenských právnikov pred prevratom a v prvom desaťročí republiky” *Právny obzor* 1928. 704–712.

⁸ FAJNOR (7. lj.) 706–707.

⁹ Nyilván az egyetemi és tudományos szférában is lehettek szlovák etnikai gyökerű emberek, de azok döntő többsége már magyarnak vallotta magát. Ezzel tisztában volt a korabeli szlovák publicisztika is, azért Hajnik Imrét, Králik Lajost, Kajuch-Szentmiklósi vagy Szivák Imrét már nem tekintették szlováknak. FAJNOR (7. lj.) 704–705.

Ezen kívül az 1849 és 1861 közötti időszakot leszámítva a szlovák nyelvet alig lehetett használni az igazságszolgáltatásban.¹⁰ De még ebben az időszakban is csak kevesen akadtak, akik tudtak szlovákul jogi beadványokat készíteni. Emiatt nem meglepő, hogy a 19. század középső harmadában többször felmerült követelésként a szlovák nyelvű jogászképzés beindítása, azonban mindig sikertelenül. A dualizmus utolsó évtizedeiben a szlovák nyelv szempontjából nagyon kedvezőtlenre vált a helyzet, tekintet nélkül az 1868. évi nemzetiségi törvény néhány rendelkezésére, amelyeket azonban nem nagyon tartottak be. Még nehezebb lett a helyzet az 1911. évi bírósági perrendtartás elfogadása után, amire Stodola is reagált az általa indított folyóirat legelső számában. A szlovák nyelv magyar bíróságok előtti helyzete és az osztrák házastársak válása volt a legelső szám két fő témája. Ez jól tükrözi a szerző-szerkesztő helyzetét és érdeklődését, Stodola ugyanis nemcsak nemzetiségi jogok iránt elkötelezett budapesti szlovák ügyvéd és politikus volt, hanem gyakorló fővárosi ügyvéd is, akit izgattak kora aktuális jogi problémái. A válás kimondása érdekében történő osztrák-magyar állampolgárság-váltás akkoriban éppen a kurrens témák közé tartozott.

A szerkesztő gyakorlatias volta megnyilvánult az első szám rovatstruktúrájában is. Egyikben bemutatta az 1916-os esztendő törvényeit, másikban a miniszteri rendeleteket, utána kitért a királyi kúria polgári jogi döntéseire, majd folytatta érdekes jogesetekkel. Végén a folyóirat rövid irodalomismertetést és egyéb, többnyire a szemlékkel és évfordulókkal kapcsolatos rövid híreket közölt.

Az első számoknak azonban volt még egy jelentős témája, nevezetesen a szlovák jogi terminológia megteremtése. Ezen a területen Stodola és folyóirata elévülhetetlen érdemeket szerzett. A szlovák jogi nyelv ugyanis a Monarchia időszakának végén siralmas állapotban volt. Stodola, aki szoros kapcsolatban állt a Bécsben működő cseh és szlovák politikusokkal és hivatalnokokkal, valószínűleg ráérezett arra, hogy a szlovák nyelv státusa a jogi szférában nemsokára meg fog változni, ami valóban be is következett 1918 végén, amikor megalakult az önálló Csehszlovák Köztársaság. Annak hivatalos nyelve csehszlovák nyelv lett, amelyet Cseh- és Morvaországban úgymond „cseh verzióban”, Szlovákiában pedig szlovák kivitelben használtak. A jogi szakterminológia gyors kiépítése emiatt a műveltebb szlovák jogászok egyik elsődleges feladatává vált. Ebben a munkában majdnem az összes, a tudományszervezés és a felső igazságszolgáltatás területén működő szlovák jogász aktívan részt vett.

A *Právní obzor* legelső számában még Stodola írt egy rövid magyar-szlovák terminológiai bevezetőt és feldolgozta az (a) és az (e) betűk között elhelyezkedő fogalmakat. A folyóirat 2-3. számában, amely 1918-ban jelent meg, már ketten írtak a terminológiáról – maga Stodola és Adolf Zátarecký. A következő szám, amely 1919-ben, tehát már Csehszlovákia megalakulása után született és hármasként jelent meg (1-3. szám), még nagyobb figyelmet szentelt e kérdésnek. Az előbb említetteken kívül más szlovák jogászok is hallatták szavukat ebben a bonyolult kérdésben. Végül mégis a Stodola-Zátarecký szerzőpáros lett a magyar-szlovák jogi terminológiai szótár megteremtője.

¹⁰ FAJNOR (7. lj.) 704–705.

Az önálló szlovák jogi terminológia kialakításában érthető módon hangsúlyos szerepet kapott a cseh jogi nyelv, amely már az 1880-as évektől szépen fejlődött. Akkor került sor ugyanis a Károly-Ferdinánd Egyetem nemzeti alapú kettéválására és megalakult a tisztán cseh nyelvű jogi kar. Ugyanakkor a szlovák jogászoknak meg kellett alkotni egyfajta hidat a magyar és cseh jogi szakterminológia között, ami azért is fontos volt, mert az 1918. évi csehszlovák recepciós törvény értelmében az azzal ellentétes döntésig továbbra is a korábbi magyar jog maradt hatályban. Ezzel elkezdődött egy hosszú és bonyolult jogegységesítési folyamat, amely bizonyos területeken csak a második világháború után fejeződött be. Ez különösen igaz volt a polgári jog területére. A pozsonyi jogi karon emiatt például egészen más formában (a régi magyar szakirodalom felhasználásával) oktatták ezt a tárgyat, mint Brnóban vagy Prágában.

A magyar-szlovák jogi terminológia egyeztetésére azért is nagy szükség volt, mert a szlovákiai bíróságokon sok cseh jogász helyezkedett el, akik számára nemcsak az alkalmazandó magyar jog volt ismeretlen, de – szemben a magyar egyetemeken végzett szlovák jogászokkal – többségük semmit sem értett magyarul. Egy sor jogszabályt számukra le kellett fordítani a hivatalos nyelvre – azaz Szlovákiában a szlovákra. Ebben a folyamatban ugyanakkor nemcsak a terminológiára, hanem a korábbi magyar jog sajátosságait bemutató jogtudományi szakirodalomra és az azt publikáló folyóiratokra is szükség volt. *Právny obzor* tehát ebből a szempontból nagyon alkalmas időben született.

Az első szlovák nyelvű jogtudományi folyóiratnak az előbbieket mellett még egy területen volt kiemelkedő szerepe a két világháború közötti időszakban, nevezetesen a már említett jogegységesítés elősegítése területén. A két világháború közötti Csehszlovákiában végig létezett egy jogegységesítési (unifikációs) minisztérium. Székhelye ugyan Prágában volt, de majdnem az összes minisztere szlovák volt, ahogyan a tisztviselők jelentős része is. Ennek okát az előbb már említett magyar nyelvismeretben kell keresni. Ebben az időszakban sok unifikációs szakértői tanácskozássra, sőt, unifikációs kongresszusokra is sor került.

A kötetet deklaráltan a *Právny obzor* centenáriumának szentelték, de különösen a két világháború közötti időszakot tárgyaló részei ennél jóval több információt nyújtanak az olvasónak. Ezekből tulajdonképpen megismerhető az egész szlovák jogi, illetve jogászinfrastruktúra megszületésének története. Ez egyaránt vonatkozik a tudományos publikációs fórumokra, a már említett jogi terminológiára, továbbá a szakmai szervezetekre és egyesületekre, a szlovák nyelvű jogászképzésre, valamint részben a jogalkotásra és a bírói szervezetre is. Mindez úgy, hogy közben megismerkedünk a korszak meghatározó szlovák jogász személyiségeit is. Ezek magyar szempontból is roppant érdekes részek, mert jól szemléltetik, hogy a jog területén 1918 végén és 1919 elején mi és hogyan történt a korábbi Magyar Királyság nemzetiségi területein.

Emil Stodola folyóirat-alapító volt néhány hétig a születőben lévő csehszlovák állam első budapesti politikai képviselője, egészen addig, amíg ezen a poszton fel nem váltotta őt Milan Hodža, későbbi miniszterelnök. Stodola családjával – sok más értelmiségi háttérű budapesti szlovákhhoz hasonlóan – hamar úgy döntött, hogy a

saját államának tekintett Csehszlovákiába költözik. Bár komoly pozíciókat kínáltak neki a születésben lévő csehszlovák igazságszolgáltatásban, maradt az ügyvédi pályán. A későbbi években aktív volt a szlovák ügyvédi kamara alapításában és működtetésében, valamint a jogászegylet megszervezésében.

A nyugdíjkorhoz közeledő Stodola sikeresen megalapította és egy darabig működtette az első szlovák nyelvű jogtudományi folyóiratot, de hosszú távon nem volt energiája és anyagi háttere annak folyamatos finanszírozásához, illetve a teljes számközi szakmai feltöltéséhez. Ezért 1920 elején úgy tűnt, hogy az ígéretes kezdetek után mégiscsak megszűnik a lap. Szerencsére a már évek óta a tartományi kereteken belül szerveződő csehországi és morvaországi jogászegyletek mintájára Pozsonyban is megalakult a Szlovákiai Jogászegylet, amely tevékenysége az azonos (azaz tulajdonképpen a volt magyarországi) jogi rezsimben működő Kárpátaljára is kiterjedt. A korra jellemző, hogy az alakuló ülésen 1921. február 21-én csak 19 cseh és csak 6 szlovák jogász vett részt. Ennek ellenére már 1920-ban sikerült megszervezni a második szlovákiai jogászkongresszust, illetve 1922-ben egy harmadik hasonló tanácskozást. Ezeket már jóval többen vettek részt. Az első kongresszusra, amely inkább szűkkörű tanácskozás volt, még 1918 decemberében került sor Zsolnán. Az összehívó a szlovák ügyekkel foglalkozó minisztérium volt, amelynek akkor éppen Zsolnán volt a székhelye, és amely a szlovák nyelv hivatali bevezetése során égetően érezte a szlovák jogi szakterminológia hiányát. Emiatt nem meglepő, hogy a tanácskozás fő eredménye az volt, hogy a résztvevők felkérték Emil Stodolát és Adolf Zátareckyt,¹¹ hogy állítsanak össze a szlovák jogi terminológiára vonatkozó előterjesztést, amit 1919-ben sikerült is megvalósítani.

A Szlovákiai Jogászegylet volt tehát az a szervezet, amely 1920 első felében átvette Stodolától a *Právní obzor* finanszírozását és működtetését. E lépéssel komoly mértékben stabilizálódott a folyóirat anyagi helyzete. 1932-ben a folyóiratnak már 2115 előfizetője volt, ebből 1812 Szlovákiában, 153 Csehországban, 67 Morvaországban, 2 Sziléziában, 26 Jugoszláviában, 13 Bulgáriában, 8 az Egyesült Államokban, 3 Ausztriában és egy-egy Romániában, Oroszországban, Olaszországban, Németországban és Japánban. Szlovákiában leginkább ügyvédek (589 fő) és bírók (187 fő) fizették elő ezt a szakmai lapot. Komoly előfizetői bázist jelentettek bíróságok, ügyészségek, körjegyzőségek, községi hivatalok, könyvtárak és egyéb közületek (61. o.). 1936. január 1-jétől kezdve a *Právní obzor* párhuzamosan a pozsonyi Jogi Kar tudományos folyóiratává is vált. Az egyetem dolgozói külön mellékletben publikálhatták írásaikat. Ennek a mellékletnek külön szerkesztője is volt, aki az egyetemhez kötődött.¹² Ebben az időszakban évente 20 vagy 24 alkalommal jelent meg és szigorú szerkezet jellemezte. A gerincét a tudományos tanulmányok és szakmai cikkek adták, továbbá a polgári és büntető jogi vonatkozású legfelsőbb bírósági, illetve legfelsőbb közigazgatási bírósági és pozsonyi tőzsde-bírósági határozatok, a jogegyleti hírek, a különböző jogász szakmák (bírák, jegyzők, ügyvédek stb.) hírei, könyv és folyóiratszemlék, valamint a különböző személyi

¹¹ Lásd VOZÁR (3. lj.) 80–126.

¹² A Jogi Kar oktatóinak volt még egy fontos publikációs fóruma, nevezetesen a Bratislava (Pozsony) című folyóirat, amely 1927 és 1937 között jelent meg (101; 97–98. o.).

és szakmai évfordulóknak szentelt rovat. A szerkesztők fontosnak tartották folyamatosan beszámolni más szláv államok jogi életéről is (50. o.).

A folyóirat népszerűségén sokat lendített az a tény, hogy főként abban jelentek meg a jogegységesítéssel foglalkozó tanulmányok és néha fontos fordítások is. Az is segítette a folyóiratot, hogy 1923-tól azon belül jelent meg az unifikációs minisztérium közlönye is, amely szinte nélkülözhetetlen volt a gyakorlatban dolgozó jogászok számára. Később a folyóiratnak lett még egy melléklete, amely tartalmazta a csehszlovák Legfelsőbb Bíróságnak a Szlovákia és Kárpátalja jogterületével kapcsolatosan született polgári jogi vonatkozású határozatait. Ezt a hivatalos gyűjteményt, amely nélkülözhetetlen segédeszköz volt azon gyakorló jogászok számára, akik azon a területen működtek, ahol a korábbi magyar jog érvényesült, maguk a legfelsőbb bírósági bírák állították össze (61. o.).

Az unifikációval foglalkozó tanulmányokra és a különböző közlönyanyagokra nagy szüksége volt a magyarul még nem beszélő cseh, és már nem beszélő fiatal szlovák jogászoknak. Az 1920-as évek végén a jogi állásokban ugyanis megjelentek az első olyan szlovák jogászok, akik már nem beszéltek feltétlenül magyarul. Ez főként azzal függött össze, hogy 1921 októberében az 1919-ben megalakult pozsonyi Komenský (Comenius) Egyetemen belül létrehozott Jogi Karon beindult a szlovák nyelvű jogászképzés. Igaz, a professzorok és docensek döntő része a cseh országrészekből érkezett, de az első jogi kari dékán, aki majd az egyetem második rektora lett, már szlovák volt. Augustín Ráth (1873–1942)¹³ korábban magyarországi bíróról volt szó, aki 1918/1919-ben rövid ideig a szerb-horvát-szlovén királysági igazságügyi minisztérium hivatalnokja volt, majd a hazatérése után először a csehszlovák közigazgatásban, illetve azután a tudományos-egyetemi szférában helyezkedett el. Ráth egyébként még a prágai Károly Egyetemen habilitált, de már Pozsonyban lett professor.¹⁴

A Szlovákiai Jogászegylet létrehozásának egyik motorja és emblematikus alakja Emil Stodola mellett főként Vladimír Fajnor (1875–1952) volt, akinek éppen 1919-ben kezdett felfelé ívelni a karrierje. Már édesapja, Štefan Fajnor is nemzetileg elkötelezett és emellett jómódú szlovák ügyvéd volt. Vladimír Fajnor Berlinben és Budapesten tanult jogot. 1900-ban szerzett jogi doktorátust Budapesten, majd ügyvédi pályára lépett 1919-ig. Az államfordulat után először zólyomi főispán lett, majd a pozsonyi táblabíróság elnöke. 1920-ban egy éven át a jogegységesítési tárcát vezető miniszterként is működött. A miniszteri év után megint visszatért az igazságszolgáltatásba, és 1930-ban a Brnóban székelő csehszlovák Legfelsőbb Bíróság elnöke lett. 1938-ban még rövid ideig igazságügyi miniszter volt, majd az első Csehszlovák Köztársaság szétesése után 1939-ben nyugdíjba vonult. A második világháború után már nem volt aktív, de az újjászületett csehszlovák állam őt nevezte be a hágai Állandó Döntőbíróság bírói jegyzékébe.

¹³ VOZÁR (3. lj.) 51–88.

¹⁴ Érdekeség, hogy egyetemista éveit Ráthot az akkori mentora, a szintén lipóti gyökerekkel rendelkező Kajuch-Szentmiklósi Márton római jogász professzor bont akarta tartani a tanszékén, mint tanársegédet, majd adjunktust. Ráth akkoriban azonban nagyobb függetlenséget biztosító ügyvédi, majd valamivel később újdéki bírói pályát választott. VOZÁR (3. lj.) 51.

Fajnor szakmai pályafutása jól jelképezi azt az utat, amelyet 1918 és 1938 között befutottak azok a többnyire evangélikus vallású szlovák ügyvédek, akik 1918 előtt is nyíltan szlováknak vallották magukat, és bizonyos mértékig exponálták is magukat a szlovák nemzetiségi politikában és a szlovák tőkét összefogó vállalkozásokban. Ezt a jogászcsoporthoz a kortársak és az utókor is „a fordulat előtti szlovákoknak” nevezte, szemben az úgynevezett „újszlovákokkal,” akik 1918 előtt már elindultak az elmagyarosodás útján, de az államfordulat után visszafordultak. A „fordulat előtti szlovákok” evangélikus többsége maradéktalanul azonosult a csehszlovák demokratikus államiság eszméjével, azért 1939-ben nehezen viselte az első köztársaság szétesését és a dominánsan katolikus néppárti rezsim létrejöttét. Egy részük nem utasította ugyan el a szlovák autonómia ügyét (egyébként a svájci modellért rajongó Stodola sem), de azt semmiképpen sem akarták erőltetni a közös demokratikus államiság kárára. Az előbbieket miatt a csehek szemében ők számítottak igazán megbízható szlovákoknak, ami a különböző fontos miniszteri és közigazgatási kinevezéseknél is megnyilvánult. Itt nem szabad elfelejteni, hogy az ilyen típusú „nemzet-hű” szlovák jogászok csoportja alig volt több mint száz ember, azért nem volt olyan nehéz számukra megfelelő képviselői, szenátori, miniszteri, főispáni vagy bírói pozíciókat találni.

Fajnor az 1920-as években igazi állás- és tisztségghalmozó lett. A pozsonyi táblabíróság vezetése mellett ő lett a Szlovákiai Jogászegylet első elnöke, továbbá civilistaként a pozsonyi jogi karon is szépen építette tudományos karrierjét. Ez azzal is együtt járt, hogy az egylettel kapcsolatos napi ügyekre nem maradt túl sok ideje, annál is inkább, mert az akkoriban roppant aktív volt. Az egylet dinamizmusa Cyril Bařinka (1885) cseh jogásznak volt köszönhető, aki 1918 októberében mint a Szlovákiát elfoglaló csehszlovák légiók főhadnagya érkezett az országba. 1918-ban már pöstyéni fõszolgabíró lett. 1919-ben pedig Pozsonyba tette át a székhelyét, ahol elõször ügyvédjelölt volt Stodolánál, késõbb pedig saját ügyvédi irodát nyitott. Stodolával és Fajnorral együtt õ kezdte szervezni a Szlovákiai Jogászegyletet, amelynek szervezõ titkára lett. A Právny obzor fõszerkesztõje Fajnor lett, végrehajtó szerkesztõje pedig Bařinka. A szerkesztõi munka döntõ része tehát ráhárult. Bařinka egészen a közös csehszlovák állam széteséséig maradt Pozsonyban, utána pedig mint megbízhatatlan cseh elemnek el kellett hagynia Pozsonyt. Ezzel vége szakadt a szerkesztõi és tudányszervezõ munkájának is.

Bařinka elképesztõ energiáját és szervezõképességét jól tükrõzi, hogy 1933. szeptember 8. és 10. között a hosszú elõkészületek után Pozsonyban sikerült megszerveznie a szláv államok jogászainak elsõ kongresszusát. A szervezõ bizottság élén Kazimierz Kumaniecki krakkói professzor állt, akinek három helyettese volt. Bařinka volt az elõkészítõ bizottság titkára. A tanácskozáson összesen 1567 jogász vett részt. Legtöbben nyilván Csehszlovákiából érkeztek (1125 fõ, ebbõl 709 fõ a rendezvénynek otthont adó Szlovákiából és Kárpátaljáról). A jugoszláv delegáció 225 fõbõl állt. A lengyel delegációt 159 jogász alkotta. Bulgáriából 53 fõ érkezett. 5 fõ érkezett egyéb – azaz nem szláv – államokból is (63–64. o.). A delegációkban rendszerint bírók, ügyvédek és köztisztviselõk voltak többségben. A kongresszus hasonlóképpen mûködött, mint a modern szakmai világgongresszusok, azaz az elõkészítõ

bizottság meghatározta a fő vitapontokat, azokhoz a felkért előadóktól referátumokat kért, amelyeket előzetesen szétküldtek a delegátusoknak, annak érdekében, hogy előre fel tudjanak készülni a vitára. A kongresszus által elfogadott határozatok értelmében létre kellett volna hozni a Szláv Államok Jogászainak Szövetségét, amely titkársága Pozsonyban lett volna (64–65. o.). 1936-ban pedig össze kellett volna hívni a soron következő kongresszust. Egyébként a szövetség tevékenysége kiterjedt volna Csehszlovákiára, Bulgáriára, Jugoszláviára, Lengyelországra és hosszabb távon számoltak az orosz, illetve szovjet jogászokkal is. Bařinka pedig a szláv államok jogászainak fõtitkára lett. Az elsõ (és ahogyan kiderült egyben utolsó) általános szláv jogászkongresszussal párhuzamosan egyébként Pozsonyban lezajlott a szláv államok közjegyzõinek tanácskozása is. Bařinka még egy fontos jogásztanácskozás megszervezése kapcsán játszott fontos szervezõ szerepet – az 1937. évi csehszlovák jogegységesítõ kongresszusról volt szó, amelyen körülbelül 600 delegátus vett részt (63–67. o.).

A *Právny obzor* történetével foglalkozó monográfia a két világháborúval foglalkozó részeknél jóval kisebb figyelmet szentelt a második világháború utáni idõszaknak, pedig az is egy roppant érdekes téma. Ezzel a témával fõként a harmadik nagy fejezet bevezetõ része foglalkozik, amely ismét megtárgyalta a jogi terminológia és az akkor zajló nagy kodifikációs munkák problematikáját. Az 1945 után korlátozott hatáskörû szlovák autonóm kormányként mûködõ Megbízottak Testülete például 1947-ben az igazságügyi tárca mellett létrehozta a Szlovák Jogi Terminológia Bizottságát, amely munkáját ismét Adolf Záturecký vezette. 1946-ban megalakult továbbá a Szlovák Tudományos és Mûvészeti Akadémia, amelyen belül megalakult a Nyelvtudományi Intézet, amely terminológiai osztállyal is rendelkezett. Ehhez kapcsolódóan különbözõ szakmai terminológiai bizottságok mûködtek, köztük a jogászbizottság is. Ezek tükrében nem meglepõ, hogy 1952-ben az akadémiai gondozásban megjelent a *Jogi Terminológiai Szótár* (118–119. o.).

A folyóirat szempontjából fontosak voltak azok a fejlemények, amely a tudománysszervezés és azon belül a jogtudomány kutatása területén következtek be. Legfontosabbnak talán az tekinthetõ, hogy a kommunista hatalomátvétel után átalakított Szlovák Tudományos Akadémián belül 1953-ban létrejött elõször az önálló Állam- és Jogtudományi Kabinet, majd az Állam- és Jogtudományi Intézet. A *Právny obzor* folyóirat kiadása ennek következtében 1955-ben a Szlovák Tudományos Akadémiához került, noha a konkrét szerkesztõ munka döntõen a kabinetben, majd az intézetben zajlott. 1974-tõl kezdve az Intézet hivatalosan is a folyóirat kiadójává vált és ez a helyzet mai napig nem változott meg (330–333. o.). Az egyesített Csehszlovák Jogászegylet egészen 1951-ig számított hivatalosan a folyóirat kiadójának, akkor azonban a kiadói jogok átkerültek a szlovák igazságügy-minisztérium mellett mûködõ Jogi Intézetéhez, ahol azután 1954-ig maradtak is (330–331. o.).

Az említett harmadik nagy fejezet, amely a könyv meghatározó részét képezi, nagyobb jogtudományi területenként tekintette át a *Právny obzor*-ban megjelent tanulmányokat. A terminológiai kérdések után elõször az állam- és jogelmélet következett, azután az alkotmányjog és a közigazgatási jog, azt követte a magánjog áttekintése, majd a szellemi tulajdon szabályozása. A jogy áttekintéseket a versenyjogi

rész zárta le, ami nem meglepő, hiszen ezzel a témával a szerzők közül sokan foglalkoztak korábban. Érdekes viszont, hogy a büntetőjog áttekintése teljesen kimaradt a könyvből. Az eljárási jogi kódexek, illetve egyéb normák bemutatása is hiánycikk. Az egyes alfejezetek között jelentősek a terjedelmi különbségek. Amíg például a magánjogi tanulmányok áttekintésével majdnem 70 oldal foglalkozik, illetve a versenyjoggal majdnem 50 oldal, addig a szerzők az alkotmányjog és a közigazgatási jog bemutatásának kevesebb mint 10 oldalt szenteltek. Ez azonban valószínűleg nemcsak a szerzők szakmai érdeklődésével függ össze, hanem azzal is, hogy a közjogi vonatkozású tanulmányok nem a *Právný obzor*-ban jelentek meg, hanem a *Verejně právo (Közjog)* című folyóiratban.¹⁵ Ez különösen érvényes a két világháború közötti időszakra. Valószínűleg a korábbi kollégákkal szembeni egyfajta előzékenység, illetve érzékenység is szerepet játszott abban, hogy a közjogi tanulmányok tematikájának ismertetése rövidebb lett, mint a többi jogág esetében. Ez különösen vonatkozik az 1940-es évek végére és 1950-es évek elejére. Jobb a helyzet az 1960-as évek és a későbbi időszakok bemutatásánál. Utolsó szerkezeti érdekesség, amelynek azonban meg van a belső logikája, hogy amíg a szerzők az állam- és jogelmélet, továbbá a közjog és a magánjog esetében csak 1990-ig, illetve 1991-ig végeztek el a folyóirat témáinak bemutatását, addig a szellemi tulajdon és a versenyjog vonatkozásában inkább az 1989 utáni korszakon van a hangsúly. Igaz, mindkét esetben található egy rövid történeti bevezetés, amely az 1989 előtti fejleményekre is reflektál.

A negyedik nagy fejezet a folyóiratra vonatkozó dokumentációt tartalmazza, továbbá a főszerkesztők rövid életrajzeit, valamint a címlapok változásait követi végig. Végén kitér még a folyóirat által szerzett elismerésekre és kitüntetésekre. Érdekes az utolsó, azaz ötödik nagy fejezet, amely gyakorlatilag változatlan formában megjelenteti a *Právný obzor*-ban az elmúlt száz évben megjelent legérdekesebb tanulmányokat. Összesen 8 szerző 10 tanulmányát publikálták újra. Két szerző (a már említett Vladimír Fajnor és Štefan Luby, a szlovák civilizisztika másik nagy alakja) ugyanis két írással képviselteti magát a válogatásban. Az első tanulmány először 1926-ban, az utolsó 1994-ben jelent meg. Noha ez a válogatás nyilvánvalóan szubjektív, érdekes betekintést nyújt a 20. századi szlovák jogtudomány kiemelkedő alakjainak gondolkodásába és munkásságába.

*Halász Iván**

¹⁵ Jozef VOZÁR: *Vladimír Fajnor* (Bratislava: Veda 2017) 96.

* Egyetemi tanár, NKE ÁKK Alkotmányjogi Intézet; tudományos főmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.
E-mail: halasz.ivan@tk.mta.hu

KÁLMÁN JÁNOS (SZERK.): ÁLLAM, VÁLSÁG, PÉNZÜGYEK
(BUDAPEST: GONDOLAT 2017) 414.

1. Idén tíz éve robbant ki az Egyesült Államokból induló pénzügyi majd az egész világra kiterjedő gazdasági válság, de az okokat és következményeket taglaló szakirodalom a mai napig keresi a választ a történetekre. Ez a válság ugyanis alapjaiban rengette meg a piaci törvényszerűségbe, önkorigáló képességébe vetett bizalmat, és arra készíti az elméleti szakembereket, hogy újra definiáljanak korábban megkérdőjelezhetetlennek vélt fogalmakat. Az ún. *mainstream*, főáramú közgazdaságtan az állami beavatkozás minimalizálását hangoztatta. A 2008-as válság következményeként azonban a legliberálisabb államfelfogást követő országokban is (Egyesült Államok, Egyesült Királyság) komoly állami kimentéseknek, állami felvásárlásoknak lehettünk tanúi. Az újradefiniálendő elvek egyik kiemelt területe tehát éppen az állam szerepvállalásának hatóköre. Az állam gazdaságban betöltött szerepének válságot követő átértékelődését jelöli meg fő mondandójának a 2017-ben a Gondolat Kiadó gondozásában megjelent „*Állam, válság, pénzügyek*” című tanulmánykötet is. Szerkesztője, Kálmán János egyike a kötet tizenöt szerzőjének, akik a közgazdaság- és jogtudomány neves hazai képviselői.

A kötet előszavában a szerkesztő rávilágít arra, hogy a 2008-as válság előtti dereguláció és az ezzel párhuzamosan kiteljesedő globalizáció erőteljesen leszűkítette az állam beavatkozási lehetőségeit, míg a válságot követő időszakban a gazdasági, társadalmi károk felszámolása, a „romok eltakarítása” az államra maradt. E gondolatok jegyében a könyv részletesen bemutatja a magyar gazdaságpolitika intézményi és szabályozási jellemzőinek választát a 2008-as válságra, széles nemzetközi kitekintéssel.

A könyv három főfejezetre tagozódik: 1) A pénzügyi piacok szabályozása és felügyelete a XXI. században; 2) A fiskális politika a XXI. században; 3) A monetáris politika a XXI. században. Az egyes tanulmányokat e szerkesztési elvet követve fogom bemutatni.

2. Az első fejezetet megelőzően a kötet bevezető gondolatait közvetítő tanulmány „*Szemelvények a regnáló magyar közpénzügyi rendszerről – intézményi és nemzeti történeti háttérrel*” címet viseli, szerzője Lentner Csaba. A szerző leteszi a voksát az erős állam koncepciója mellett. A neoliberais gazdaságpolitika elutasítását részint a nemzetközi tapasztalatok kudarcával (Washingtoni konszenzus),¹ részint pedig az örökölt társadalmi-gazdasági hagyományok hatásával magyarázza. A „gondoskodó állam” feladatainak leírása azonban nem különbözik lényegileg a liberális közgazdaságtan államfelfogásától (szabályozó funkció, tulajdonvédelem, piaci verseny erősítése, fenntartható fejlődés),² a kérdés a mérték és a hogyan marad.

¹ A Washingtoni konszenzus a neoliberális gazdaságpolitika programcsomagja, amely a liberalizáció, dereguláció, privatizáció hármasságát hirdeti.

² Vö. Friedrich A. HAYEK: *Law, Legislation and Liberty – Rules and Orders* (Chicago: University of Chicago Press 1973).

A szerző nem tér ki a piaci kudarcok mellett az állami kudarcok kezelésének problematikájára.

A tanulmány bemutatja a 2008-as válságot követő magyar intézményi reformokat, melyek a fiskális és monetáris politika hatókörének és funkcióinak kiterjesztésével a gazdasági stabilitás megteremtését célozták meg. A szerző rámutat arra is, hogy az intézményi változások nem speciálisan vagy egyedülállóan magyar jelenségek voltak, hanem számos hasonló nemzetközi példát találunk, melyek ugyanebbe az irányba mutatnak.

Hiánypótló a tanulmánynak az a törekvése, hogy a jelenlegi változások gyökereit gazdaságelméleti, és -történeti okokra vezesse vissza. A szerző a Nobel-díjas intézményi közgazdászok (Coase, Hamilton stb.)³ és a magyar közgazdaság-tudomány jeles szereplőinek (Kautz Gyula, Magyar Zoltán stb.)⁴ és munkásságuknak ismeretetésén keresztül tárja fel a jelen állami berendezkedés előzményeit.

3. „*A pénzügyi piacok szabályozása és felügyelete a XXI. században*” címet viselő első fejezet első tanulmánya a kötet szerkesztőjének, Kálmán Jánosnak a munkája (*A pénzügyi stabilitás, mint a pénzügyi közvetítőrendszer működésébe történő állami beavatkozás indoka*), amely szerint a 2008-as válság egyik vitathatatlan következménye, hogy a pénzügyi stabilitás iránti igény felerősödött. A pénzügyi stabilitás fenntartása, a rendszerkockázatok kivédése és megelőzése tetten érhető a makroprudenciális politika megjelenésében. A pénzügyi stabilitás tehát egy olyan közérdek, amely indokul szolgál az állami beavatkozásra, ebből következően a beavatkozás legitimálása nélkülözhetetlenné teszi a pontos definíció megalkotását. A szerző részletesen elemzi a fogalom tartalmát a szakirodalomban, a jogalkotásban, és a jogalkalmazásban.

A pénzügyi stabilitás elérése a válságot megelőző időszakban csak implicit módon és mikroszintű szemléletben jelent meg a jegybankok cél- és eszköztárában. A válság utáni szakirodalomban azonban többféle explicit és makroszintű megközelítés különböztethető meg.

A jogalkotást elemezve a tanulmány megállapítja, hogy a pénzügyi stabilitás pontos meghatározásával a nemzetközi szabályozás adós maradt. A normatív megfogalmazás hiánya miatt a jogalkalmazóra hárul az értelmezés – állítja a szerző. A jogalkalmazásban is számos definíció jelent meg, közös tulajdonságuk a pozitív fogalmi megközelítés. Ugyanakkor a pénzügyi stabilitás a jogesetek többségében inkább érvként jelenik meg, mint tisztázott fogalomként.

A szerző szerint az eddigi kísérletek a pénzügyi stabilitás fogalmának megragadására nem hoztak egyértelmű eredményeket, ezért tanulmánya konklúziójaként saját munkafogalmat alkot, melyben ötvözi a korábbi definíciók közös feltételeit: a pénzügyi funkciók ellátásának képessége, súlyos rendszerkockázati tényezők hiánya, és a pénzügyi rendszer sokkokkal szembeni ellenálló képessége.

³ RONALD COASE: „The Nature of the Firm” *Economica, New Series* 1937/4. 386–405; HAMILTON WALTON: „The Institutional Approach to Economic Theory” *American Economic Review* 1919/9. 309–318.

⁴ KAUTZ Gyula: *Államgazdaság, vagy pénzügytan* (Budapest: Franklin Társulat 1885); MAGYAR ZOLTÁN: *A Magyar állam költségvetési joga* (Budapest: Országgyűlési Hivatal 2010).

A fejezet második tanulmánya *A központi banki feladatok változása* címet viseli, szerzője Tatay Tibor. A tanulmány a központi bankok feladatainak átalakulását történelmi perspektívába helyezi. A funkcióváltozás ábrázolásának ívét a banktörténet kezdeteitől a 2008-as válságot követő időszakig húzza meg. A tanulmány a bankjegykibocsátási jog szükségszerű korlátozásával, illetve monopoljogával indul, majd folytatódik a 20. században egymásnak feszülő keynesianus-monetarista vita⁵ rövid – a közgazdasági alapvetéseket nem meghaladó – bemutatásával, mely végül a chicagói iskola egyeduralgódóvá válásával zárult. Az 1970-es évek olajválságát követő időszakában a monetarista iskola kijelölte a jegybanki funkciók körét, a jegybank célját pedig az árstabilitásban határozta meg, és szigorúan megkövetelte a monetáris-fiskális politika szétválasztását. A szerző egyértelműen a liberális közgazdaságtan leszűkítő feladat- és célrendszerét, valamint deregulációs politikáját teszi felelőssé a 2008-as válság kirobbanásáért. A válságot követően minden érintett országban újragondolták a korábban követett monetarista elveket. Ennek következményképpen – mind Európában, mind pedig az USA-ban – a jegybank céljai között az árstabilitás mellett előtérbe került a pénzügyi stabilitás fenntartásának igénye is. A felerősödött mikroprudenciális törekvések mellett a jegybank makroprudenciális felelőssége is megjelent a jegybanki feladatok között. Ez a tanulmány történeti távlata és közgazdasági alapvetéseket bemutató tartalma miatt a fejezet elejére kívánczolt volna, bevezetve a későbbi tanulmányok gondolatait.

A 2008-as válság szabályozási és bankfelügyeleti kihívásait veszi számba Glavanits Judit *„A pénzügyi piac szabályozásának és felügyeletének új irányjai”* című munkája. Ahogyan a szerző fogalmaz, a tanulmány „pillanatfelvételt” készít egy olyan folyamat jelenlegi állapotáról, ami éppen csak elkezdődött. Glavanits fogalmi meghatározásokkal indítja elemzését, köztük – összecsengően Kálmán tanulmányával – a pénzügyi stabilitás jellemzőit is definiálja.

A pénzügyi folyamatok szabályozásának szükségessége mellett közgazdasági elméleti alapon érvel. Rámutat arra, hogy az önszabályozó piac és a piaci szereplők racionális viselkedése olyan feltételek, amelyek már a közgazdasági *mainstream* irodalomban is megkérdőjeleződtek. A korábban már hivatkozott Hayek⁶ a piac működésének alapvetésekként számol a stabil jogszabályi környezettel. A racionális viselkedés mítoszát pedig épp a 2018-ban Nobel-díjjal kitüntetett Thaler⁷ és szerzőtársa kérdőjelezte meg a viselkedés-gazdaságtan szemszögéből.

A tanulmány a pénzügyi felügyelet működését három szintre bontva tárgyalja: globális, regionális és lokális szinten. Globális szinten megkülönbözteti a válság előtt domináns globális információs rendszert (IMF, Világbank) és a válságot követően létrehozott ténylegesen felügyeleti tevékenységre szakosodott intézményeket (Pénzügyi Stabilitási Tanács). Regionális szinten a Pénzügyi Felügyeletiek Európai Rendszerének ismertetésére fókuszál. A tanulmány külön is kiemeli az Európai

⁵ John Maynard KEYNES: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete* [ford. ERDŐS Péter] (Budapest: KJK 1965).

⁶ Lásd HAYEK (2. l.).

⁷ Richard H. THALER – Cass R. SUNSTEIN: *Nudge, Jobb döntések egészségről, pénzről és boldogságról* [ford. KÖVESDI Miklós Gábor] (Budapest: Manager 2011).

Bizottság bankunióra vonatkozó javaslatát. Lokális megközelítésben a hazai változásokat követhetjük nyomon, mely sok tekintetben hasonló a nemzetközi változásokhoz.

Glavanits „trilemmák” kifejtésével zárja gondolatait, melyek közös jellemzője, hogy együtt nem megvalósíthatók. Ezek közül az egyik hármas: a pénzügyi stabilitás – a pénzügyi integráció – a tagországi szintű bankfelügyelet, amelyre megoldás – a szerző szerint – csak a bankunió és az egységes bankfelügyelet létrehozása lehetne.

Mérő Katalin a makroprudenciális gondolkodás 2008-as válságot megelőző és azt követő fejlődését és bevezetésének hatékonyságát veszi górcső alá „*A makroprudenciális szabályozás térnyerése – hogyan változtatta meg a globális pénzügyi válság a bankszabályozást?*” című fejezetében. Rámutat arra, hogy a szakirodalom már évtizedekkel ezelőtt is széles mintán alapuló panelkutatásokban elemezte a bankválságok egyedi, illetve rendszerkockázatát, valutaválságokat előrejelző jellegét⁸ és makrogazdasági összefüggéseit. Igazi áttörésnek azonban Andrew Crockett, egykori BIS (Nemzetközi Fizetések Bankja) igazgató 2000-es konferencia-előadását jelöli meg a szerző. Ekkor fogalmazódik meg explicite először a pénzügyi válságok mikro-, és makroprudenciális dimenzióinak eltérő (exogén–endogén) hatásmechanizmusa és célja. Ez a megkülönböztetés azután megjelent sok további tanulmányban is.⁹ A 2008-as válság alapjaiban változtatta meg a banki kockázatok megítélését. Európában a Larosiére-jelentés tett javaslatot az Európai Rendszerkockázati Tanács létrehozására, melyet az Európai Bankunió és a közös bankfelügyelet gondolata követett. Az új szabályozási elvek végül a Bázeli III¹⁰-ban is megjelentek. Az új szabályozás már kezelni szándékozik a keresztmetszeti (egyidejűleg felmerülő) és az időbeli (prociklikus), a „*too-big-to-fail*”¹¹ jellegű, vagy termékspecifikus (például devizahitel) kockázatokat is, ezáltal csökkentve az esetleges pénzügyi válságok társadalmi költségét. Mérő zárszavában megfogalmazza kétségeit az új szabályozási szemlélet sikerességét illetően. Nehéz ugyanis jelen pillanatban eldönteni, hogy elég, vagy túl szigorú-e a szabályozás, és hogy nyit-e kikapukat a szereplőknek. Az viszont tény, hogy a tőkeáttétel (külső forrás) nagysága nem csökkent le a válság után sem a bankok mérlegében, pedig ez sarkalatos jelentőségű feltétele a biztonságos működésnek.

Pogácsa Zoltán tanulmánya (*Az európai gazdasági kormányzás kihívása*) szélesebb dimenzióba helyezi, végső soron az Európai Unió alapvető konstrukciós hibájára vezeti vissza a monetáris unió válságát, melyet összekapcsol az eurózóna adósságválságával is. Történelmi perspektívában ábrázolja az Európai Unió létrejöttét, és az egymásnak feszülő, gyakran ellentétes érdekeket és elveket: föderalizmus, funk-

⁸ Graciela L. KAMINSKY – Carmen M. REINHART: „The Twin Crises. The Causes of Banking and Balance – Of-payment Problems” *American Economic Review* 1999. 473–500.

⁹ Claudio BORIO: „Towards a Macroprudential Framework for Financial Supervision and Regulation?” *BIS Working Paper* 2011/128.

¹⁰ Az 1975-ben alakult Bázeli Bankfelügyeleti Bizottság 1988-ban fogadta el azt a szabálycsomagot, mely Bázeli I. néven vált ismertté és célja az volt, hogy nemzetközi szinten harmonizálja a bankokat felügyelő hatóságok munkáját, valamint javítsa a banki felügyelet minőségét és hatékonyságát. A Bázeli I-et 2004-ben követte a második, 2010-ben a harmadik egyezmény.

¹¹ „Túl nagy, hogy elbukjon.”

cionalizmus és kormányköziség. Az európai integráció lépcsőfokain végighaladva mutat rá a funkcionalizmus győzelmére a föderalizmus felett, valamint a nemzetállamok közötti gazdasági integráció szintjén megrekedt egységesülési folyamatra a szuperállam koncepciója helyett. A tényleges történelmi események mellett a Balassa-féle modell¹² alapján is végigelemzi a tanulmány az integrációs folyamat szakaszait és az egyes szakaszok elvi-gyakorlati hibáit. A szabadkereskedelem (védővámok felszámolása) a kevésbé fejlett tagállamok felzárkózását hátráltatta, a vámunió pedig az EU-n kívüli partnerek vámtételeit növelte meg. Az egységes belső piac – a szerző meglátása szerint – egy zéróösszegű játszma, amelynek tehát per definitionem nemcsak nyertesei, hanem óhatatlanul vesztesei is lesznek, jellemzően a kevésbé fejlett tagállamok, mint Görögország vagy a kelet-közép-európai országok. De a legnagyobb problémát a tanulmány szerint a monetáris unió jelentette, mivel kivette a nemzetállamok kezéből az árfolyam-, és kamatpolitika eszközét. Az Európai Központi Bank nem tudott minden állam számára kedvező kamatszintet megállapítani. A kialakult alacsony kamatláb az ingatlanbefektetések felé terelte a megtakarításokat, amely áremelkedést indukált. A monetáris unió másik negatív hatása, hogy az alacsonyan tartott inflációra a helyi bérszínvonal leszorításával reagáltak a kevésbé versenyképes tagállamok, amely komoly szociális feszültségeket okozott. A szerző meglátása szerint a kialakult problémák kezelésére, a már meglévő adósság lecsökkentésére nem ad megfelelő választ és eszközt a fiskális unió bevezetése. A fiskális unió kritikájának kifejtése egyszersmind előkészíti a következő fejezet témáját, amely „*A fiskális politika a XXI. században*” címet viseli.

4. A második fejezet első tanulmánya Lenkovics Barnabás „*Emberi és jogi kihívások*” című írása. A tanulmány témája azonban sokkal átfogóbb, mint amit a fejezet címe sugall, így nem egészen érthető a szerkesztői koncepció. Lenkovics Barnabás könnyed hangvételen, szinte társalgási stílusban fogalmazza meg nagyon is súlyos kérdéseit: Vajon mennyiben felelős a jog a torzán működő pénzügyi intézmények káros hatásaiért? Vajon a jognak nem kell-e követnie a közgazdaság-tudományban lezajló változásokat és a régi intézmények helyett új intézmények létrehozásában közreműködni? A szerző válasza egyértelmű: a jognak lépést kell tartania a változásokkal, és integrálnia kell a társadalomtudományok legújabb eredményeit, sőt, a jó jog megelőzi, maga generálja a pozitív változásokat. A tanulmány tíz pontban foglalja össze az elmúlt időszak pénzügyi és ezzel összefüggő jogi kihívásait. Neves hazai és külföldi közgazdászokat citálva a szerző megállapítja, hogy már az alapfogalmak újradefiniálásáig jutott el a közgazdasági gondolkodás. A globális pénzügyi folyamatok szabályozása nemzeti keretek között nem oldható meg, a pénzügyek új jogelméletére van szükség. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ki kell venni a nemzetállamok kezéből azokat az eszközöket, amelyek megvédhetik őket a káros nemzetközi pénzügyi hatásoktól – ez a gondolat összecseng Pogácsa elemzésével is. A tanulmány több nemzetközi (bankkimentések) és hazai (devizahitel, brókerbotrány) példát is felhoz annak illusztrálására, hogy a jogrendszert felkészületlenül érték az elmúlt évtized pénzügyi válságjelenségei. A tanulmány végezetül megállapítja,

¹² Béla BALASSA: *The Theory of Economic Integration* (Illinois: Irwin Homwood 1961).

pítja, hogy a pénzügyi válság elterjedésében az egész jogásztársadalom közreműködött, melynek felelősségét viselniük kell.

Pardavi László a „*A költségvetési politika hatásmechanizmusa*” című munkája a fejezet nyitó tanulmánya is lehetne, hiszen deklarált célja a fiskális politika fogalmának, céljainak, eszközeinek és hatásainak beazonosítása. A fogalom definiálásakor számos szerző egymástól különböző megközelítést és koncepcióját citálva végül a szerző saját definíciót alkot, melyben a költségvetési politika egyik célja magának a költségvetésnek a stabilitása. Ezzel a meghatározással vitatkoznék, ugyanis némileg tautológiának tűnik, hogy a költségvetési politika önmagára irányul. Véleményem szerint az egyensúlyi költségvetés megteremtését eszközként, feltételként, nem pedig célként kellene definiálni.

A fogalmi meghatározás után a költségvetési politika funkcióinak,¹³ majd az ezekhez rendelt közvetett/automatikus és közvetlen/diszkrecionális eszközöknek a bemutatása következik. A tanulmány kiemelten foglalkozik az adópolitikával, annak hatókörével és szerepével. Ehhez a témához jól illeszkedett volna Stiglitz definíciója a hatékony adóztatás ismérveiről. Az optimális adórendszer Stiglitz szerint ugyanis öt alaptulajdonsággal bír: gazdasági hatékonyság, igazgatási egyszerűség, rugalmasság, politikai érzékenység, igazságosság és a méltányosság.¹⁴

A tanulmány második fejezete a pénzügyi jog alkotmányos alapjait (fiskális stabilitás a közteherviselés elve, az államadósság maximuma) és a magyar költségvetés jogforrásait veszi számba, külön figyelmet szentelve az adóztatás anyagi és eljárásjogi szabályozásának. A tanulmány az Európai Unió költségvetési jogát is áttekinti.

Végül a harmadik fejezetben fejt ki a szerző a költségvetési politikai hatásait eszközőnként külön elemezve azokat. Az adópolitikai hatását itt is kiemelten kezeli a szerző. A már korábban említett Stiglitz által meghatározott öt pont – meglátásom szerint – a hatások elemzéséhez is jó kiindulópont lehetett volna.

Banai Péter Benő és Ohnsorge-Szabó László a „*A 2010-es évek kormányzati stratégiája költségvetési szempontból*” című tanulmánya a 2010 utáni költségvetési politika célrendszerének megvalósulásával foglalkozik: foglalkoztatottság, gazdasági növekedés, gazdasági sebezhetőség és társadalmi hatás. A szerzők elutasítják a kormánykritikákban gyakran megfogalmazott koncepciótlanság vádját, meglátásuk szerint a magyar kormány stratégiai törekvése kirajzolódik az alkalmazott eszközökből és hatásokból is.

A kormányzat alapértékként tekint a munkára, ezért a foglalkoztatás növelése egy fontos mérőeszköze a kormányzati sikerességnek, mely adatokkal alátámasztható módon nem a közmunkának és a külföldi munkavállalásnak köszönhető kizárólag, hanem jelentős mértékben a piaci alapú foglalkoztatásnak is. Ehhez a célhoz számos gazdaságpolitikai eszköz rendelkezhető: adórendszer átalakítása, munkahelyteremtő támogatások, és a foglalkoztatásban nagy szerepet játszó kis- és középvállalati szektor feltőkésítése (Növekedési Hitelprogram) stb.

¹³ Boros Katalin: *Pénzügypolitika-gazdaságpolitika* (Budapest: Tarsoly 2011) 160.

¹⁴ Joseph E. STIGLITZ – HETÉNYI István: *A kormányzati szektor gazdaságtana* [ford. MEZEY György] (Budapest: KJK-KERSZÖV 2000) 401–421.

A másik prioritás a gazdasági növekedés volt. E téren számos kritika érte a kormányzatot, melyeket a tanulmány tételesen számba vesz és cáfol. A gazdasági kilátások romlása helyett annak kiemelkedő javulását igazolja az OECD Business indexe, vagy a csökkenő CDS¹⁵ felár. A beruházások növekedése az összes ágazatra kiterjedt és az EU-s támogatásoktól megtisztított vállalati beruházás is növekedést mutat.

A gazdasági sérülékenység vonatkozásában a tanulmány számba veszi az összes piaci szereplő adópozícióját és annak pozitív változását. Az államháztartáson belül a központi kormányzat devizakitettségének és a CDS felárnak a csökkenését emeli ki. A nyugdíjrendszer átalakítása kapcsán a szerzők hangsúlyozzák, hogy ez nem csak egy egyszeri adósságcsökkentést jelentett, hanem egy fenntarthatatlan, folyamatosan deficitens rendszer megszüntetését is. A lakosság és a vállalatok devizaadósságának csökkenését eltérő módon ugyan, de a fiskális és a monetáris együttműködés tudta megvalósítani.

Utoljára a tanulmány a társadalmi mutatók változásával foglalkozik, mint a jövedelmi egyenlőtlenségek, a munkanélküliség vagy a szegénység kérdései. A szerzők többek között megállapítják, hogy az egykulcsos adórendszer úgy ösztönözte a többlettudást és többletteljesítményt, hogy közben nem romlott Magyarország GINI-mutatója.¹⁶ A korábbi megállapításokat alátámasztó adatok zárják az elemzést, ugyanakkor egy összegző résszel adós marad a tanulmány.

A közjó fogalmának meghatározásával indul Kovács Árpád „*Közjó az államháztartási pénzügyekben*” című írása. Pozitív megközelítésben a közjó akkor valósul meg, ha a kormányzat jogszerű és méltányos egyensúlyt teremt a számos igény és érdek között, felelősséggel kezeli az örökölt természeti és gazdasági javakat, és mindezt fenntartható módon teszi. Negatív megközelítésben a közjóval ellentétes a csoport-, és egyéni érdekek kiszolgálása, az értéknélküliség és a társadalmi-gazdasági egyensúlyok megbontása.

Az állam feladata a közjavak előállítása, de a gazdasági-történeti háttér behatárolja a mindenkori kormányzat mozgásterét. Az állami cselekvés feltételei, céljai és eszközei alkotják a közpénzügyek fogalmát. A „[...] *finanszírozás fenntarthatósága nélkül nincs távlata a közjóra való törekvésnek*” – állítja a szerző.

E gondolati rendszerben mutatja be a tanulmány a magyar kormányzati működés mozgásterét, kritikával illetve a '90-es évek állami pénzügyi instabilitását, valamint a különböző gazdasági irányzatokat követő kormányzatok váltógazdálkodásának súlyos örökségét. A szerző aggodalmát fejezi ki a társadalmi hatékonyság és a versenyképességi mutatók kedvezőtlen alakulása miatt, még akkor is, ha mindkét mutató sok szubjektív, nehezen megítélhető elemet is tartalmaz.

A fiskális fegyelem megvalósításának két módját és annak európai alkalmazását mutatja be Bencze István „*Európa válaszáton: szabályok vagy közös költségvetés*” című munkája. Az egyik út az intézményi reform, mely csökkenti a költségvetési folyamatokban résztvevők számát, egyszersmind az uniós tagállamok beleszólási jogát a közös költségvetési politikába. Ez az út, ismert okokból, nem volt népsze-

¹⁵ CDS: (Credit Default Swap) országhozzártati mutató.

¹⁶ GINI-egytítható: szóródás-mutató, mely jövedelmi vagy más típusú egyenlőtlenséget mér.

rű elképzelés, ezért inkább a másik megoldást választották a tagállamok, a szám-szerű formában meghatározott szabályokat, mely a Maastrichti Kritériumok néven vált közismertté. A szerző állítása az, hogy eljött az idő a fiskális fegyelem mindkét formájának megvalósítására. A továbbiakban e két alternatíva lehetőségeit elemzi a tanulmány.

Az Európai Unió tagállamai 2012-ben fogadta el a Gazdasági és Monetáris Unió stabilitásáról szóló egyezményt, mely a szabályok betartásának szigorítása irányába mozdult el. Ennek egyik megnyilvánulása például az adóssághfék nemzeti szintű jogszabályban való rögzítésének előírása (ahogyan Magyarországon ez már meg is történt). A szerző regressziós függvény segítségével elemzi, a szabályozási szigorítás esetleges hatását a huszonnégy tagállamban. Arra az érdekes következtetésre jut, hogy a szabályok közvetlenül nem, csak közvetett módon, például az elsődleges egyenleg javulásával együtt fejtenek ki pozitív hatást. A maastrichti kritériumok iránti elköteleződés és politikai szándék viszont egyértelműen pozitívan hat az adósság csökkenésére.

A fiskális unió, mint másik alternatíva, nem új keletű elképzelés – ahogyan ezt Pogácsa korábban már ismertetett tanulmánya is kifejti –, de a 2008-as válság után szükség-szerűsége újra felszínre került. Több kutatócsoport is kidolgozott modelleket az új közös pénzügyminisztérium szűkebb és tágabb működési jogosítványairól, melynek tényleges hatékonyságáról azonban megoszlanak a vélemények. Az USA gyakorlatát jellemző tényleges vezetés, a jó kormányzás elve pedig még definiálás szintjén sem jelentkezik az Európai Unióban. Míg tehát a szabályozási technika már a megvalósítás útján halad, addig a fiskális unió szándéka csak a tervek szintjén maradt.

5. A harmadik fejezet (*A monetáris politika a XXI. században*) elején Meizer Gábor „*Az Európai Központi bank monetáris politikája*” című tanulmánya áll, amely a 2008-as világválság hatását vizsgálja a jegybank, ezen belül az Európai Központi Bank (EKB) eszköztárának átalakulására. A tanulmány előbb számba veszi az EKB válság előtti fő eszközeit: a nyíltpiaci műveleteket, a jegybanki rendelkezésre állást és a kötelező tartalékképzést, amely eszközök mindegyike az EKB elsődleges céljának elérését szolgálják, ami nem más, mint az árstabilitás.

A 2008-as válság azonnali intézkedéseket követelt az EKB-től a jelentős mértékű hitelezési és kockázatvállalási hajlandóság csökkenése miatt. A helyzet kezelése érdekében az EKB Kormányzótanácsa a korlátlan rendelkezésre állás mellett döntött, majd növelte a likviditást nyújtó műveletek futamidejét, amellyel elkerülte a hitelezés összeomlását. Ezt követően ún. nem-konvencionális eszközök egész tárházát kellett bevezetnie, hogy a likviditást fokozza. Ennek keretében például fedezetkötvény vásárlási programot indított, mely a vállalati és hitelintézeti finanszírozást szándékozott segíteni. Az eurózóna adósságválságát az értékpapír-piaci programmal próbálta mérsékelni az EKB. Ezt egészítette ki a végleges értékpapír-adásvételi program, mely a periféria-országok állampapírhozamait célozta leszorítani, sikerrel. A deflációs folyamatokat a negatív betéti kamatokkal ellensúlyozta az EKB, amellyel egyszerre a hitelezést is aktivizálta, hogy csak néhány eszközt emeljünk ki.

A tanulmány értékelése szerint az EKB eszközvásárlási, monetáris lazító programjai szignifikáns és pozitív hatást gyakoroltak a pénzügyi piac működésére és mérsékeltek az eurózóna GDP-jének visszaesését és a munkanélküliség növekedését. A tanulmány állítását osztja Csutiné és mások¹⁷ 2017-es az EKB eszköztáráról szóló írása is.

Sipos Ágnes *„A tagállami jegybankok a XXI. században – a felügyeleti hatósági és szanálási jogkör szabályozása és a jegybanki függetlenség összefüggése néhány tagállamban”* című tanulmányában rámutat arra, hogy a 2008-as válságot követően a mikroprudenciális felügyelet mellett komoly igény mutatkozott a jegybankok makroprudenciális felelősségvállalása iránt (ezzel a gondolattal már találkoztunk Glavanits tanulmányában is). A kétféle felelősség közötti szoros kapcsolat vezetett ahhoz, hogy Európa-szerte a korábban különálló intézmények által felügyelt területeket egy szervezet, jellemzően a jegybank hatáskörébe vonták.

A fentiekben már többször említett bankunió feltételezi az európai szinten egységes felügyeleti, szabályozási és betétbiztosítási szabályokat a pénzügyi fertőzés megakadályozása érdekében. A 2013-ban beterjesztett Egységes Szanálási Mechanizmus előírja a tagállamoknak egy szanálási hatóság felállítását, mely leggyakrabban maga a jegybank, új jogkörökkel. A szerző a szanálási irányelv legfontosabb szabályait és azok egyes jegybanki jogkörre gyakorolt hatását vizsgálja. Komoly értéke a tanulmánynak a tíz tagállamra kiterjedő történeti áttekintés az egyes jegybankok és felügyeleti hatóköréről. A tanulmány megállapítja, hogy a legtöbb tagállam a jegybankhoz rendelte nemcsak a makro-, hanem a mikroprudenciális felügyeletet is, köztük Magyarország is. Az új felügyeleti és szanálási jogkör kiható a jegybanki függetlenség kérdésére, illetve új finanszírozási (szanálási) alap elkülönítése is szükségessé vált. Magyarország az elsők között teljesítette az új feladatokkal járó jogi és finanszírozási feladatait.

Az Európai Központi Bank azon funkcióváltzásait teszi vizsgálat tárgyává Várnay Jenő *„Az Európai Központi Bank a válságban – az OMT-ügy”* című tanulmánya, melyek a 2008-as válság hatására alakultak ki, és amelyek egyúttal a bank alapításakor lefektetett elvekkel (fiskális, szociális politikától, tagállami befolyástól független szervezet, államadósság finanszírozásában nem vesz részt, és végző hitelezői funkciót nem vállal) összeütközni látszanak. Az EKB – amint a korábbi tanulmányokban is láthattuk – a hagyományos eszközök elégtelensége miatt kénytelen volt egész bankszektorok végző hitelezőjévé előlépni. Létrehozta a Pénzügyi Felügyeleti Európai Rendszerét, gyakorlatilag bankfelügyeleti hatósággá válva, nyomást gyakorolt az egyes tagállamokra szigorúbb gazdaságpolitikai lépések bevezetése érdekében és végül végleges értékpapír-adásvételi műveleteket ún. OMT-programot¹⁸ vezetett be a likviditás biztosítása érdekében. A tanulmány ez utóbbi technika, az OMT-program különböző megítélését elemzi az EKB, a német alkotmánybíróság és az Európai Bíróság szemszögéből. Az EKB megítélése szerint az

¹⁷ CSUTINÉ Baranyai Judit – LEHMANN Kristóf – MÉRŐ Bence: „Új vizeken az EKB – What ever it Takes” in LEHMANN Kristóf – PALOTAI Dániel – VIRÁG Barnabás (szerk.): *A magyar út* – célzott jegybanki politika (Budapest: MNB 2017).

¹⁸ Outright Monetary Transaction.

OMT arra szolgált, hogy kiigazítsa a monetáris politika – a válság miatt jelentősen torzult – transzmissziós mechanizmusát. A német alkotmánybíróság szerint azonban az OMT egy olyan gazdaságpolitikai intézkedésnek tekinthető, amely az adósságválsággal küzdő tagállamok megsegítésére, illetve adósságának „közössé tételére” irányul. Az Európai Bíróság nem osztja ezt a nézetet, az intézkedést a monetáris politika részének tekinti, amennyiben az EKB tartózkodik a pénzügyi támogatási programokba való beavatkozástól. A szerző dialektikus megközelítésben mindegyik megállapítással egyetértve leszögezi, hogy a felsorolt érvek nem zárják ki egymást, hanem ugyanannak a jelenségnek eltérő nézőpontját jelenítik csupán meg.

Kolozsi Pál Péter – Novák Zsuzsanna *„A monetáris politika eszközei a XXI. században – az MNB példája”* című írása a magyar jegybank monetáris eszköztárának megújulását elemzi a 2008-as válság és az erre válaszul születő különböző nemzeti jegybankok nem konvencionális eljárásainak tükrében. Az EKB mellett, a Federal Reserve Bank (FED – USA központi bankjának funkcióit ellátó szervezet), a japán jegybank és a Bank of England új eszközeivel is megismerkedhetünk, amelyek leggyakrabban a monetáris lazításnak (eszközvásárlások), illetve az alapkamat „előremutató előrevetítésének” valamilyen kombinációját jelentették. Ezt követően az MNB eszközeinek bemutatására kerül sor 2014 előtt és után.

A 2014 előtti nem konvencionális eszközök elsősorban az aktuális pénzpiaci problémák orvoslását szolgálták, mint a devizahitelekhez kapcsolódó swap (devizacserre) ügyletek, vagy a hitelezés kiszáradását kompenzáló hosszú távú refinanszírozási hitelek, a likviditás növelését növelő eszközvásárlások, és a KKV szektor finanszírozását elősegítő Növekedési Hitelprogram. A 2014 utáni eszközök viszont a magyar bankrendszerben meglévő likviditási többlet sterilizációját szolgálják. A magyar gazdaság külső sérülékenységének csökkentése érdekében az MNB meghirdette az Önfinanszírozó programot, melyet több eszközzel is támogatott. Az egyik módszer a jegybanki irányadó eszköz likviditásának csökkentése, amely az állampapírok felé terelte a banki fölös pénzmennyiséget, a másik a kamatcsere eszköz, amely szintén az állampapírokat tette vonzóbbá, vagy a jegybanki kamatfolyosó aszimmetrikussá tétele és a kötelező tartalékráta csökkentése ugyanígy az állampapírokon keresztüli önfinanszírozás irányába hatottak. A szerzők konklúziójukban rámutatnak, hogy a jegybanki eszköztár átalakulása mind a 2014 előtti, mind az azutáni célokat elérte.

6. Összegzésként elmondható, hogy a tanulmánykötet a szakmai publikumon túl a szélesebb olvasóközönség számára is érthető módon ad átfogó képet a 2008-as pénzügyi válság nemzetközi és hazai hatásairól, az állam megváltozott szerepköréről és annak pénzügyi következményeiről.

*Katona Klára**

* Dr. habil. egyetemi docens, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Heller Farkas Közgazdaságtudományi Intézetének vezetője. 1088 Budapest, Szentkirályi u. 28.
E-mail: katona.klara@jak.ppke.hu

DRINÓCZI TÍMEA: AZ ALKOTMÁNYOS PÁRBESZÉD. A TÖBBSZINTŰ
ALKOTMÁNYOSSÁG ALKOTMÁNYTANA ÉS GYAKORLATA
A 21. SZÁZADBAN (BUDAPEST: MTA TK JTI 2017) 340.

Európára jellemző az államok egyre szorosabb együttműködése, a hatáskörök átrendeződése, az alapjogvédelem európai szintjének kialakulása, és ezek konszolidációja.¹ Az integráció egyszerre cél és folyamat,² és egyik működési kerete az Európai Unió mint sajátos jellegű, államok feletti, de a szövetségi állam szintjét el nem érő (szubföderatív) jogrend, jogforrásokkal, jogi aktusok tömegével, kiterjedt igazgatási és bírósági gyakorlattal.³

Ezzel egy időben, a kelet-közép-európai országok körében elindult az új alkotmányozó folyamat, melynek eredményei alkotmánymódosítások, vagy új alkotmányok elfogadásának sorozata lett: Romániában a 2003-as alkotmányi felülvizsgálat, Magyarországon az új *Alaptörvény* 2012-ben, Szlovéniában pedig 2000-ben, 2003-ban, és 2006-ban is módosították az alkotmányt. Az alkotmányoknak egyszerre kell megfelelniük az állam által elvárt hagyományos szerepkörüknek és az Európai Unió által előírt feltételeknek, hagyományoknak és minimum-standardoknak. E két dimenzió ütközési pontjában éledt újjá a 21. században az állami szuverenitásról folyó diskurzus, amely magába foglalja a hatáskör-átruházást, a jogszuverenitást és a népszuverenitást, főként az Európai Unió szerveivel szemben meghatározva.

Drinóczi Tímea könyve öt nagy témát ölel fel: alkotmányos párbeszéd, alkotmányos identitás, állami szuverenitás, hatalommegosztás és racionális jogalkotás. A tanulmány központi eleme az alkotmányos párbeszéd, amely megjelenési formáit a szerző bemutatja az alkotmányos identitás, az állami szuverenitás, a hatalommegosztás és a minőségi jogalkotás ismertetése során is. Az alkotmányos párbeszéd mint megoldás jelenik meg a 21. századi alkotmányos problémákra, amelyekkel a könyv további fejezetei foglalkoznak.

A könyv első fejezete részletesen bemutatja az alkotmányos párbeszéd szakirodalmának kialakulását és modelljeit. Az alkotmányos párbeszéd elméletei a „common law” rendszerekben alakultak ki, a kérdést kutatók három fejlődési modellt dolgoztak ki: a kanadait, az új-zélandit, és az egyesült királyságbelit (17. o.). A korai alkotmányos párbeszéd elméletek középpontjában a bíróságok álltak, a modellek szerint az alkotmányos párbeszéd szereplője a bíróság és egy alkotmányos szerv: jellemzően a jogalkotó.⁴ Mindhárom modell a bírói felülvizsgálatra épül, egyfajta metaforikus értelemben használt beszélgetésként a bírói hatalom és a jogalkotó között, és lényege a jogszabályok harmonizálása az alkotmányos normákkal. A könyv arra is

¹ ILLÉSSY István: „Az emberi jogok védelmének európai szintjei” in CHRONOWSKI Nóra (szerk.): *Európai alkotmányjog – tanulmányok az európai integráció alkotmányossági kérdései köréből* (Pécs: PTE ÁJK 2002) 53.

² SZÉKELY Klára: „Az Európai Unió fejlődésének alapismeretei” jeanmonnet.mnsk.nyme.hu/fileadmin/dokumentumok/sek/MNSK/EU.pdf 5.

³ BLUTMAN László: „Az Európai Unió joga a gyakorlatban” (Budapest: HVG-ORAC 2014) 25.

⁴ Peter HOGG – Allison BUSHELL: „The Charter Dialogue Between the Courts and Legislatures (Or Perhaps the Charter of Rights Isn't Such a Bad Thing After All)” *Osgoode Hall Law Journal* 1997/1. 79.

kitér, hogy a párbeszédelméletekre a bírói felülvizsgálat miatt kialakult demokratikus legitimitáció-hiányra vonatkozó aggodalmak feloldásának eszközeként kell tekinteni (23. o.). Az alkotmányos párbeszédmodelleket ért kritikák olyan lényegi elemeket érintenek, mint például a módszer legitimitásának hiánya,⁵ némely bírálat azonban még a szóhasználatot is megkérdőjelezi, mivel a „párbeszéd” szó azt feltételezi, hogy csak két intézmény közötti, a bíróságok és a törvényhozás párbeszédéről van szó.⁶

Az alkotmányos párbeszéd elméletei a kezdeti, szűk értelmezéstől már eltávolodtak, ennek egyik oka, hogy a kontinentális jogrendszerekre is alkalmazni kezdték ezt a modellt. Az új értelmezés szerint az alkotmányos párbeszédnek két dimenziója lehet: az első a nemzeti, amelyben a bíróságok és a törvényhozó szerv mellett megjelennek a különböző csoportok, mint például a nem-kormányzati szervek, érdekcsoportok, vagy az állampolgárok (25. o.). A minőségi jogalkotás egyik általános követelménye a hatásvizsgálat és a konzultáció,⁷ amely magyarázat lehet a párbeszédben részt vevő felek számának növekedésére, mivel a jogalkotási eljárás nem vizsgálható a folyamat összes szereplőjének figyelembevétele nélkül, különösen nem az EU tagországokban, ahol követelmény az érintettek bevonása az eljárásba.⁸

A második a nemzetközi dimenzió, amely szerint az alkotmányos párbeszéd kialakulhat országok közötti és akár nemzetközi szinten is. Ez nem új jelenség, ismert, hogy a különböző országok olykor átveszik a mások által alkalmazott megoldásokat, többek között akkor is, ha az alkotmányról van szó. Németország példáját Drinóczi könyve is említi, mivel a *Grundgesetz* keletkezésekor az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának esetjogát is figyelembe vették, majd az így megalkotott alkotmány vált további államok alkotmánybíráskodásának mintájává (47. o.). A nemzetközi szinten megvalósuló párbeszéd pedig a különböző nemzetközi szervek és nemzeti bírósá-

⁵ „This article responds to the argument that judicial review of legislation under the Canadian Charter of Rights and Freedoms is illegitimate because it is undemocratic. The authors show that Charter cases nearly always can be, and often are, followed by new legislation that still accomplishes the same objectives as the legislation that was struck down.” Lásd HOGG–BUSHELL (4. lj.) 79.

⁶ „The dialogue metaphor is a useful one for comparative and explanatory purposes. However, like all metaphors, it only takes us so far. When one speaks of a dialogue in the context of courts and legislatures, it conjures up an image of two institutions – courts and legislatures – talking to each other where the focalpoint is the power dynamics between the two. What is missing from this debate about the respective roles of each institution is the underlying purpose of that dialogue. Courts and legislatures exist for a reason – and that reason is to serve the public interest. Both courts and legislatures are accountable to the public interest, though in different ways. Therefore, setting aside abstract theories about the relationship between the two, in the end, it is not about courts and legislatures; it is about the public interest.” Lásd Catherine A. FRASERIN: „Constitutional Dialogues Between Courts and Legislatures: Can We Talk?” *Forum Constitutionnel* 2005/143. 7.

⁷ Lásd Európai Gazdasági és Szociális Bizottság 510. plenáris ülése (2015. szeptember 16–17.). Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság véleménye: Minőségi jogalkotással javítani az eredményeken: „Az EGSZB támogatja, hogy konzultációkon keresztül széles körben vonják be az érdekelt feleket a politikai intézkedések teljes életciklusa alatt, és ezzel kapcsolatban utal a konzultációkkal kapcsolatos iránymutatásokról készült véleményére. Szeretné hangsúlyozni, hogy a minőségi jogalkotás alapvető és javítást érdemlő szempontjának tartja a célcsoport megfelelő kiválasztását, illetve azt, hogy figyelembe vegyék az érdekelték reprezentativitását.” eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015AE3697&from=HU

⁸ Lásd DRINÓCZI Timea: „Ex Post Assessment of Legislation in a Comparative Context: CEE and Balkan” *Journal of Legislative Evaluation* 2016/1. 128.

gok kommunikációja. Bármilyen szinten, vagy modellben is közelítik meg az alkotmányos párbeszéd-felfogást, azt minden szerző az alkotmányos demokrácia kerekei között értelmezi (25. o.).

A könyv az alkotmányos párbeszéd elméleteinek strukturált elemzését is tartalmazza (25–28. o.). Az alkotmányos párbeszéd elméleteinek közös elemei, hogy

„1) a párbeszéd szereplői között egyenlőség áll fenn, azaz nincsen domináns szereplő; 2) van bizonyos deliberatív minőség, amelyben a párbeszéd a döntéshozatali eljárás legitimáló faktora; 3) nem kell kifejezetten rögzíteniük a feleknek, hogy párbeszédet folytatnak; 4) azért alkotmányos, mert végre szeretné hajtani vagy alakítani szeretné azokat az alapvető szabályokat, amelyek szabályozzák a közhatalmi szervek tevékenységét és a legitím erőszak gyakorlását, vagy mindezekhez hozzá szeretne járulni; 5) két vagy több aktor között impliciten vagy expliciten zajló, oda-vissza történő kommunikáció áll fenn; 6) a résztvevők egyes elméletekben változhatnak; 7) a kommunikáció célja az alkotmány értelmezése, felülvizsgálata, módosítása gyakorlatának a fejlesztése.” (29. o.)

E kritériumok figyelembevétele segít az alkotmányos párbeszéd új definíciójának megfogalmazásában is, amelyre a szerző is kísérletet tett.

Az alkotmányos párbeszéd céljának bemutatásakor a szerző kapcsolatot teremtett a további fejezetekben tárgyalt alkotmányos kérdésekkel.

RACIONÁLIS ÉS MINŐSÉGI JOGALKOTÁS

Az alkotmányos párbeszéd célja lehet az alkotmány értelmének feltárása. Az alkotmányozás során, vagy egyes alkotmányjogi kérdésekben egy demokratikus folyamatban elvárt, hogy minél több szereplő kerüljön érdemi bevonásra (68. o.). A szerző kitér a magyar *Alaptörvényre* is, amely eljárási és tartalmi legitimitása több okból is megkérdőjelezhető, részben az előző részekben tárgyalt (68. o.), a demokratikus folyamatok sajátosságaként ismert konzultáció hiánya miatt, csatlakozva azon jogtudósokhoz, akik „az alkotmányozás módját értékorientációtól függetlenül [...] enyhébb vagy komolyabb kritikával illette”⁹. A „demokratikus jogállamban a társadalom különböző csoportjai érdekeinek megjelenítése, azok hatékony képviselete, a társadalmi párbeszéd csatornáinak kiépítettsége különös jelentőségű”¹⁰, példaként Drinóczi a folyamat szereplőinek, nevezetesen az alkotmányozó, alkotmánymódosító hatalomnak az alkotmánybíróssággal, az ombudsmannal és a nemzetközi fórumokkal (Velencei Bizottság, Emberi Jogok Európai Bírósága, illetve Európai Unió Bírósága) folytatott párbeszédét, és ennek hiányát hozza fel (70. o.).

⁹ Pócsa Kálmán: „Az Alaptörvény első kommentárja” *Politikatudományi Szemle* 2012/2. 131.

¹⁰ PETRÉTEI József: „Alkotmányi alapelvek az Alaptörvényben” *Kodifikáció és Közigazgatás* 2014/1. 26.

ALKOTMÁNYOS IDENTITÁS

Az Európai Unióról szóló szerződés 4. cikkének 2. bekezdésébe foglalt „identitást”¹¹ a tagállami bíróságok nem elsődlegesen az állami szuverenitást védő eszközként hasznosítják, hanem a sajátos alkotmányi (például örökkevalósági klauzula, alapjogvédelmi standard, népszuverenitás) és állami jellemzőjük megóvásának eszközeként tekintenek rá (162. o.).

Az „identitás” tartalommal való feltöltése viszont aktív folyamat, amely az Európai Unió Bírósága és a tagállamok nemzeti bíróságai között zajlik. A könyv részletesen ismerteti a legaktívabbnak számító németországi fórumok tevékenységét, amelyek azon vannak, hogy megtalálják, melyek azok az alkotmányos értékek és elvek, amelyek a német alkotmány identitását jelentik. Az alkotmányos identitást egyes tagállami bíróságok olyan tesztként vagy felülvizsgálatként értelmezik, amely valamilyen módon kapcsolatban áll az állami szuverenitással (89. o.).

ÁLLAMI SZUVERENITÁS

Az állami szuverenitás kérdését a szerző terminológiai vitával kezdi, mivel a szakirodalomban megfigyelhető a nem egységes szóhasználat és jelentéstartalom okozta zavar. A II. fejezetben tárgyalt állami szuverenitás kapcsolata az alkotmányos párbeszéddel olyan összefüggésben jelenik meg, amikor arra a kérdésre kell választ adni, hogy „mit jelent az alkotmányos identitás, ennek mi az alapja, és mi lehet a jogi relevanciája adott alkotmányos berendezkedésen belül, illetve az európai integrációban.” (86. o.)

A szerző fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy az állami szuverenitást nem lehet megosztani, így azok, akik a szuverenitás korlátozásáról, felosztásáról beszélnek, azt a hatáskörökre értik, amelyet úgy értelmez, hogy „az államhatalom az állami szuverenitástól és így a főhatalomtól eltérő, de azzal összefüggő jogintézmény: a politikai uralom jogilag rendezett formájaként az állam olyan absztrakt és generális képessége, ami biztosítja a számára, hogy a feladatai és céljai eléréséhez szükséges és megfelelő eszközöket meghatározza, alkalmazza, és rendelkezései követését sajátos eszközökkel kikényszerítse” (99. o.). Az állami szuverenitás mint fogalom tartalmával együtt elavult, Drinóczi szerint, mivel a 21. század demokratikus rendszereiben a főhatalom nem egy személyben, vagy intézményben összpontosul. Ezért a szerző felvetette a szuverenitásfogalmak esetében a kizárólagosság mint tartalmi elem elvetését (102. o.).

HATALOMMEGOSZTÁS

A hatalmi ágak és hatáskörök elválasztásában elfoglalt pozíció alapján kiindulópontnak nem az intézményt, hanem a funkció helyét kell megvizsgálni.¹² Az

¹¹ EUSZ 4. cikk. (2) Az Unió tiszteletben tartja a tagállamoknak a Szerződések előtti egyenlőségét, valamint nemzeti identitását, amely elválaszthatatlan része azok alapvető politikai és alkotmányos berendezkedésének, ideértve a regionális és helyi önkormányzatokat is.

¹² CSINK Lóránt: „Mozaikok a hatalommegosztáshoz” *Jogtudományi Monográfiák* 2014/5. 137.

Alkotmánybíróság hatáskörei közül kifejezetten a törvényhozó hatalomhoz köthető például az előzetes normakontroll intézménye, mivel ebben az esetben az Alkotmánybíróság a jogalkotási folyamatba kapcsolódik be, döntése a norma érvényes létrejöttét befolyásolja.¹³ Mivel az alkotmányos párbeszédméletek egyik kritikája a legitimitás kérdése, a szerző arra is kitér, hogy a törvényhozó hatalom kinek a kezében marad, ha más szereplők részvételét is számításba vesszük. Jól állapítja meg, hogy a jogosultság továbbra is kizárólagosan az államé marad, akkor is, ha a törvények tartalmát számos hatalmi tényező befolyásolja, mivel erről szól a jogalkotás folyamatában megjelenő alkotmányos párbeszéd.

A hatalommegosztás kérdése és problematikája felmerül az európai integráció kapcsán is. A kiszervezés mint az integráció egyik lényeges eleme, amely azt feltételezi, hogy a hatalom gyakorlója átengedi bizonyos hatáskörei gyakorlását más szervnek, legyen az civil szervezet, nemzetközi vagy szupranacionális szervezet, a politikai diskurzus elemeként jelenhet meg. A szerző véleménye szerint az állami szuverenitással és a hatalommegosztással kapcsolatos kérdések és problémák nem megoldhatóak addig, ameddig az integráció ebben a szakaszában van, a súrlódások aktív párbeszéddel enyhíthetők, oldhatók fel pillanatnyilag (109. o.). A kérdés a minőségi jogalkotással is összefüggésben *állhat*, olyan feltételek teljesülésének vizsgálata szükséges, mint például a megfelelően alátámasztott döntés a tevékenység kiszervezéséről, vagy a folyamat ellenőrzése (112. o.).

A mű tankönyvistilusban vezeti be az olvasót a modern alkotmányos párbeszédmodellek világába. Kiterjedt és nagyon részletes szakirodalmat dolgoz fel. A műben egyaránt megjelenik a magyar alkotmányjoggal kapcsolatos szakirodalom, főként az alkotmánymódosítás problematikájánál, illetve a nemzetközi szakirodalom is, amely során az alkotmányos párbeszéd területével foglalkozó legkiemelkedőbb művek jelennek meg. A szerző határozott álláspontot képvisel a fő témakörökkel kapcsolatosan, és minden kritika után konkrét javaslatokat fogalmaz meg, mint például a szuverenitás fogalmával kapcsolatosan, ahol javasolja a kizárólagosság mint tartalmi elem elvetését.¹⁴

A tartalomjegyzékből úgy tűnhet, hogy a témák nem alkothatnak egységes egészet, de végigolvasva minden fejezet kötődik az előzőhöz, és központi motívumként mindig megjelenik az alkotmányos párbeszéd.

A kötet a magyar szakirodalom tekintetében hiánypótló, de a nemzetközi szakirodalomban sem tárgyalták ilyen csoportosításban, együtt ezeket az alkotmányos problémákat. A témák mindegyike: az alkotmányos párbeszéd, az állami szuverenitás, a hatalommegosztás, és a racionális vagy minőségi jogalkotás is valóban megérdemelte az alapos feldolgozást.

Márton Mónika*

¹³ Lásd CSINK (12. lj.) 137.

¹⁴ Lásd CSINK (12. lj.) 102.

* PhD hallgató, Pécsi Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Kar Doktori Iskola, 7622 Pécs, 48-as tér 1.

E-mail: martonj.monika@yahoo.com

KÖNCZÖL MIKLÓS (SZERK.): TÖRVÉNYSZÉKI RETORIKA,
JOGÁSZI ÉRVELÉS (BUDAPEST: PÁZMÁNY PRESS 2016) 143.

A Könczöl Miklós által szerkesztett kötet a 2014. május 22–24. között, az ELTE Bölcsészettudományi Karán megrendezett XI. Magyar Ókortudományi Konferencia „Törvénytudományi retorika – jogász érvelés” szekciójának előadásait tartalmazza, összesen kilenc tanulmányt. A kötet sajnálatosan rövidke előszavában a szerkesztő a tanulmányokat három gondolati szála fűzi fel. (Az értő szerkesztőtől egy sokkal hosszabban kifejtett kontextust, bevezetést, és háttér-adást vártam volna.) Az első a jogiség mibenléte (a jog-nemjog határa, a jogi és nemjogi érvek). Ide sorolja Szabó Miklós, Bajnok Dániel és Nadja El Beheiri írásait. A második témakörként az elmélet és a gyakorlat viszonyát jelöli meg. Ez kicsit túl általánosan hangzik, hiszen lényegében minden témára és konferenciára alkalmazható, de vannak tanulmányok a kötetben, amelyek még így is kilógnak, mint például épp az El Beheiri-írás, amely felfogható a jog és nem-jog határát feszegetőként is, de bármelyikhez nagy képzelőerő szükséges. (Az írás témája, hogy mi is volt a *censorok*, e speciális római erkölcsöszők feladata, az azonban biztos, hogy a retorika és az érvelés témájától igencsak messze esik.) A harmadik csoportba a szerkesztő a fogalommagyarázó-fogalomtisztázó jellegű írásokat sorolja, de ezek az írások már csakugyan nagyon nehezen sorolhatók a retorika vagy az érvelés tárgykörébe, hiszen mindhárom klasszikus római jogi írás. Mindenesetre a kötet e következtelenségek ellenére még színvonalas, és inkább csak azt az egyébként nehezen elkerülhető helyzetet tükrözi, mellyel minden konferenciaszervező szembe kerül Magyarországon: kap egy sor olyan előadás-javaslatot, amely ugyan mind nagyon nívós, és legtöbbször megbecsült, hozzáértő kollégáktól érkezik, de a témához vajmi kevés köze van. Mivel a magyar jogtudós közösség összesen nem több, mint pár száz fő, kisebb, speciális témákban lényegében soha nem lehetne hazai konferenciát szervezni, ha a tematikához szorosán ragaszkodnánk. Ez persze csak annyiban probléma, hogy a kötet címe nem minden tanulmány témájában köszön vissza.

Ahogy az az előszóból megtudjuk, ez egy közös projekt volt, melyben bölcsészek, ókortudósok és jogászok vettek részt. Ezek a közös projektek rendkívül inspirálók lehetnek, és az eltérő nézőpontok megtermékenyítőleg hathatnak, ha a munka valóban közös, azaz a tanulmányok valóban reflektálnak egymásra. Nagy kár, hogy ez ebben a kötetben nem valósult meg, még azokban az esetekben sem, amikor pedig valóban törvénytudományi retorikáról és jogász érvelésről esik szó. Később majd jelzem, milyen izgalmas problémák és viták jelenhettek volna meg, ha például a jogtudomány tudományelméleti kérdéseire kifutó tanulmányok szerzői elolvasták volna egymás írásait és bizonyos pontokon reflektálnak ezekre. Ezenfelül az együttműködés azért is inspiráló lehet, mert oldhatja a jogtörténetnek és a jogtörténetészeknek azt a rossz tulajdonságát, hogy a múltat a jog, és gyakorta a *jelen* jogának nézőpontjából szemlélik. Ez determinálja, mit látunk bele a múltba, és így válik lehetségessé például a modern eljárásjogok terminusaiban szemlélni az ókori görög pert. Ennek megvan a maga haszna, de lássuk be, ez elég szűk és korlátozott perspektíva, amelyet ha gazdagítunk a klasszika-filológusok, az ókortörténetészek és

más bölcsészettudományok nézőpontjával, nagyon izgalmas következtetésekre juthatunk. Ez a szál is lehetett volna erősebb a kötetben. Itt kell megjegyezzem, hogy a könyv nem tartalmazza a szerzők affiliációját, így annak ellenére is maradhatnak kétségeink a szerzők hovatartozását illetően, ha olvasva a tanulmányokat, azért van sejtésünk ki a római jogász, a jogelméletes, és ki a bölcsész.

A kötet nyitótanulmányát Szabó Miklós, a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara Jogelméleti Tanszékének egyetemi tanára jegyzi, aki Lysias görög (törvényszéki) rétor beszédeit elemzi. Már a cím is mutatja („A szavak ereje. Beszédaktus és jogi aktus Lysias beszédeiben”, 9–28. o.), hogy a Lysias-beszédek valójában csak ürügyül és kiindulópontul szolgálnak arra, hogy Szabó Miklós az általa régóta kutatott, őt régóta foglalkoztató kérdéseket újra feltegye, és megpróbálja újra megválaszolni.¹ Jelesül azt, hogy mi is az a jogot körülvevő diskurzus, metaszöveg-halmaz, praxis és tudomány, amelyet *jogdogmatikának* hívunk? Mi a szerepe, hogy jön létre? Hol képződik? Van-e jog dogmatika nélkül?

Ehhez valóban jól jönnek Lysias beszédei, amelyek segítenek dekonstruálni azt a modernség által teremtett helyzetet, amely eltorzítja a dogmatika valódi természetét. A modern dogmatika ugyanis – úgy tűnik –, mintha a tudomány (az egyetemi jogtudósok) és a felsőbbíróságok bírái által teremtett, döntvényi jogban rögzült osztályozó, fogalomalkotó, érvelő erőfeszítések egymásra felelgetésének terméke lenne. Szabó Miklós a Lysias-beszédekkel bizonyítja, hogy ez nem így van. Van egy dogmatikai alaphelyzet, amely Szabó régi tétele szerint a bizonytalanság helyzetében történő döntés kényszere, és ez a helyzet már Lysias korában is létezett. A jogban már ekkor is úgy kellett döntést hozni, hogy a szabályok nem mondták meg kényszerítő erővel, mit kell tenni: ilyenkor fogódzókra volt szükség, és ezek rendszerét ’valamiféle’ dogmatika bocsátotta a résztvevők rendelkezésére. A tanulmányában Szabó Miklós a dogmatika természetének megértéséhez bevon még egy elméletet: felidézi Pascal gondolatát a „második természetről”, amelyet az első természet mellett az ember teremt maga körül: a szociális, kulturális világot. Ugyanis már annak is vannak bizonyos előfeltételei, hogy a dogmatikai alaphelyzet egyáltalán kialakulhasson. Az ember előbb körbeveszi magát a nyelvvel, szokásokkal, játékkal, szimbólumokkal és szabályokkal, de ezek csak akkor hathatnak, ha olyan kényszerítő erő tudnak kifejteni, mint a természet törvényei. És ennek a „kényszerítő erőnek” a létrejöttékor megszületik a beszédaktus, és vele együtt a dogmatika.

Szabó tétele tehát az, hogy az alaphelyzet két eleme, a döntés a bizonytalanság körülményei között és a két világ, a két természet már létezett a görög jogban is: Lysias beszédeiben sorra is veszi azokat az elemeket, amelyek erre utalnak, azaz a két világ megkülönböztetésén nyugszanak, és azokat is, amelyekben a két világ összekapcsolódik, vagy ahogyan ő fogalmaz, ahol az első „betüremkedik” a másodikba.

¹ SZABÓ Miklós: *A jogdogmatika előkérdéseiről* (Miskolc: Bibor 1996); SZABÓ Miklós: *Ars iuris. A jogdogmatika alapjai* (Miskolc: Bibor 2005). A Lysias-beszédek kontextusában SZABÓ Miklós: „A jogdogmatika jogformáló szerepéről” in BÓDIG Mátyás – ZÓDI Zsolt (szerk.): *A jogtudomány helye, szerepe és haszna. Tudomány módszertani és tudományelméleti írások* (Budapest: MTA TK Jogtudományi Intézet – Opten 2016).

Ilyennek tekinti például az eskü intézményét, amely a nyelvvel történő cselekvés, a beszédaktus legprimitívebb, de egyben legerősebb változata is.

A második világ egyik leglátványosabb része maga a jog, amelynek így születésétől „dogmatikai természete van”. A jog lehetséges tudomány nélkül, de nem lehetséges *dogmatika* nélkül, mert az a dogmatikai alaphelyzet szülötte. És mivel a jog egyben *prudenciális* tudás, a helyes cselekvés tudása, és nem technikai jellegű, van néhány olyan jellegzetessége, amely az ókori görög jogot éppen ugyanúgy jellemezte, mint a modernt. Ez a hat jellegzetesség a következő. A jog interpretatív, azaz az értelmezés minden pillanatban jelen van benne, és nem csak akkor, amikor szemantikai zavarok támadnak (sőt, hozzátesszük, a legtöbb értelmezési probléma nem is szemantikai természetű). A jog argumentatív, azaz semmilyen vita nincsen eleve „lefutva” benne, mindig lehet érvelni egy másik álláspont mellett. A jog továbbá narratív, így minden érvelés, sőt a ténymegállapítások is történetsemákon keresztül zajlanak: emiatt olyan fontos máig az „életszerűség” kritériuma. A jog autoritativ természettel is rendelkezik: az igazságot tekintéllyel pótolja. A jog eljárási természetű, amely szerint lényegében csak arra van jogosultság, amire performa van (ez az ősi verzió), vagy csak az létezik jogilag, ami érvényesíthető is az állami szervezetrendszer keretei között (ez a modern). Végül a jogi dogmatika egyben fogalomképzés és magyarázat is. Szabó Miklós azt állítja tehát, hogy e tulajdonságokat, amelyek a jog dogmatikai természetét, a dogmatika szerves joghoz tartozását bizonyítják, már mind tartalmazzák Lysias beszédei. Ez kétségkívül nagyon erős állítás tehát, amelyet a szerzőnek szinte bizonyosan ki kell még fejtenie pár helyen ahhoz, hogy szélesebb körben elfogadottá váljon.

Bajnok Dániel, akit az interneten az Esterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Intézetének munkatársaként azonosíthatunk, szintén az ókori görög büntetőeljárás tematikájában marad, mert Aischénés Timarchos ellen elmondott beszédét elemzi (29–52. o.). Maga a per lényegében egy politikai machináció, ma úgy mondanánk egy karaktergyilkosság egyik állomása volt. Aischinés úgy vádolja Trimarchost alkalmatlansággal a közzszolgálatra, hogy annak züllött előéletét, prostituált voltát igyekszik bizonyítani.

Az írásban nagyon sok érdekes információt kapunk a görög perekről, ezek lefolyásáról, a bizonyításról, a szónoklatokról, melyek igen harsányak, mai szemmel nézve személyeskedésektől, kirohanásoktól sem mentes hangneműek voltak. Bajnok szerint a szónokok többre becsülték az esztétikai élményt, mint az egzakt bizonyítékokat. Ezen a ponton nem lehet elkerülni a gondolatot, hogy milyen jó lett volna elolvasztatni egymással a két szerzőt, Szabót és Bajnokot, hogy vitatkozzanak el azon, hogy vajon Szabó elmélete igaz-e, amely szerint az egzakt bizonyítékokon túl a dogmatika és az erkölcsi tudás kezdődik, vagy Bajnok elmélete, amely szerint a szimp-la „műsor”, a nyers politika és a hatalmi számítások.

A tanulmány az adatok és a történeti háttér ismertetése után hosszas szövegkritikai elemzést végez, és feltárja a beszéd eredeti felépítését, majd a beszűrt, utólag beleszerkesztett szövegeket. Személy szerint engem az interpolációkritika mindig lenyűgöz, mert féllaikusként különösen érdekesnek találok, hogy mennyire elválhat egymástól a filológiai és a hatástörténeti szempont. Utóbbiból nézve valójában

mindegy, hogy mit szűrnak be utólag egy szövegbe. Elismerem, hogy valamilyen elvont történeti hűség szempontjából ez fontos lehet, de ezek a szövegek két évezreden át valójában források és inspirációk voltak mindenféle megismeréshez, tanuláshoz és érvrendszerhez, és ebből a szempontból szinte lényegtelen, hogy melyek az eredeti és melyek a beszúrt részek. Ez a jelenség éppen olyan, mint maga a római jog korpusza: az interpolációkutatás és a történeti kritika csak addig vezet a jobb megismeréshez, amíg nem akarom például *tanjogként* tanítani, vagy mintául állítani a jövő jogásznemzedékek elé a római jogot. Így nézve a történeti kritika előtti pandektajog, amely tehát csak egy darabokból összerótt „mese”, sokkal jobban tanítható, használható és talán még több tanulsággal is jár, mint a történetileg hűen rekonstruált római jog.² Ez analóg azzal az eljárással, ahogyan a szónok a görög perben ismerteti a tanúvallomást (amelyet a tanú ezután csak bölintással elismer a magáénak, vagy alkalmasint *exomósia*-val megtagad). Vegyük észre, hogy nem (egyedül) a tanú vallomása a lényeg, hanem a tanú vallomásának a szónok általi értelmezése, amely a per egészébe, a perstratégiába és a retorikai teljesítménybe, a mondandó egészébe beleillesztett változat. Csak narratíváink vannak, nincsen valóságunk,³ és a jogi eljárásban a szónok narratíváján keresztül nyer értelmet a tanúvallomás: ahogyan a mából nyer értelmet egy szónoklat vizsgálata. A szerző a tanúvallomásoknak ezt a konstruált voltát fejtegeti oldalakon keresztül, és bebizonyítja, hogy az ún. *phémé* érvét, ti. hogy a „hír”, azaz a „köztudomású tény mindig igaz” érvét olyankor is alkalmazta a szónok, amikor pedig ez nem volt reális, és alá kellett volna támasztania valamivel az érvelést.

Továbbá nagyon izgalmas és tanulságos a tanulmányban a per egyik fő kérdésének, a homoszexuális kapcsolatnak az ókori görög megítélése is, amely – ahogyan láthatjuk – igencsak ellentmondásos volt, mert ugyan általában nem volt bűn, de bizonyos formái (például a prostitúció, vagy a serdületlenül folytatott változata) tiltott volt már akkor is. Azt is láthatjuk, hogy a beszéd milyen briliánsan játszik ezekkel az ellentmondásokkal.

Nadja el Beheiri, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának egyetemi tanára régebb óta gondozott témáját⁴, a cenzori intézmény, és a censorok által felügyelt *regimen morum* kategóriáival kapcsolatos gondolatait fejti ki tanulmányában (53–66. o.). A *regimen morum* az erkölcs egy igen sajátos, speciális területét jelentette az ókori Rómában, amely elsősorban a családi viszonyokat, valamint az olyan ügyeket ölelte fel, amikor a polgárok a saját előnyüket előtérbe helyezték a közösségi érdekhez képest. (Eszerint már akkor is volt ilyen.) El Beheiri Mommsen elméletére támaszkodva elfogadja ugyan, hogy a belső cenzori hivatal felállítását az erkölcsök meggyöngyülésének köszönhető, de vitatkozik azzal, hogy a censorok tevékenysége kiterjedt mindenkire. Ezután jogeset-ismertetéseken

² FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei* (Budapest: Tankönyvkiadó 162011) 133.

³ Robert M. COVER: „The Supreme Court, 1982 Term – Foreword: Nomos and Narrative” *Harvard Law Review* 1983–1984. 6–68.

⁴ Nadja EL BEHEIRI: *Das Regimen Morum der Zensoren, Die Konstruktion des römischen Gemeinwesens* (Berlin: Duncker und Humblot 2012).

keresztül mutatja be a censori intézmény működését, amelynek során bebizonyítja, hogy ez az intézmény különböző funkcióváltáson megy keresztül: előbb a patriciusok és plebeiusok közötti feszültséget enyhítette, később azonban politikai funkciói lettek, és lényegében a politikai pozíciók újraosztásához használták.

Bár András Dorottya, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Római Jogi tanszékének docense az „Érveléstechnika vagy filozófia? Iurisprudentia a ius in praxi szolgálatában Cicero De legibusában” (67–78. o.) címet adta a tanulmányának, az írás inkább a jogtudomány *tudományelméleti* státuszához szól hozzá, még hozzá nagyon inspiráló módon. Közhely, hogy a mai értelemben vett jogtudomány csak a 19. század végén születik meg,⁵ de nagyon érdekes, és Szabó Miklós cikkére rímek, hogy a dogmatikai helyzet talán létezett korábban is. András tanulmánya, amely a vonatkozó Cicero-szöveghelyeket elemzi igen nagy gondossággal, ezt támasztja alá. (Itt ismét csak megjegyzem, milyen jó lett volna, ha a tanulmányok reflektálhattak volna egymásra.) A *De legibus*-ból az tűnik ki, hogy a jogtudomány, azaz a jogra történő külső reflexió kérdése komoly és sokat tárgyalt téma volt az ókori Rómában is. Az viszont a tanulmány elolvasása után is nyitva maradó kérdés, és nemcsak Cicero hagyta ezt megválaszolatlanul, hanem lényegében máig a jogtudomány egyik legneuralgikusabb nyitott kérdése, hogy vajon a külső reflexiónak (a tudománynak) inkább a filozófiai alapok tisztázása lenne-e a fő feladata (amely így ugyanakkor a gyakorlat számára korlátozottan fog hasznosítható ismereteket nyújtani), vagy inkább a tanulmányban a 3. pont alatt tárgyalt (72–74. o.) alkalmazott tudományként (itt: a rétorok által művelt tudományként) kellene funkcionálnia, amelyben a részekre osztás, a definíciók, az értelmezés, a szabályszerűségek megállapítása, tehát egyfajta rendszeralkotás a fő cél. Valóban: mi is az „igazi” jogtudomány?

Nótári Tamás, az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének főmunkatársa egy nagyon izgalmas történetet rekonstruál, Clodius meggyilkolását és az ezután következő pert, amelyben Milo a vádlott, Cicero pedig a rétor (79–92. o.). Milo elítélik, Cicero pedig nagyon rosszul teljesít a perben, mégis rögzíti a beszédének egy javított változatát. Nótári tanulmányának nagyobbik részét a történet és a per foglalja el, de a vége felé kibomlik az a két kérdés is, amely miatt érdemes volt a tanulmánykötetbe belefoglalni. Ez a két kérdés így hangzik: 1) vajon Cicero érvelése (amely a jogos védelemre alapozott) elhibázott volt-e, és 2) mi az oka annak, hogy Cicero az egyetlen vesztes pereként mégis közzétette a szónoklatot. Bár egyik kérdésre sem kapunk megnyugtató választ, hiszen az első megválaszolásához ismernünk kéne az eredeti, rosszul sikerült szónoklatot, a másodikra pedig Nótári csak azt az általános választ adja, hogy valószínűleg politikai okai voltak a közzétételnek (csak azt nem láthatjuk mi), végső soron mégis egy nagyon olvasmányos, szórakoztató, és az ókori retorika és perek világához egészen közel vivő írást olvashatunk. A szerző nyitva hagyja azt a megválaszolhatatlan kérdést

⁵ Lásd pl. magyarul Pokol Béla: „A jogtudomány társadalomtudományosodása (és perspektivikus létrejötte)” in Bódi Máttyás – Zódi Zsolt (szerk.): *A jogtudomány helye, szerepe és használata. Tudomány módszertani és tudományelméleti írások* (Budapest: MTA TK Jogtudományi Intézet – Opten 2016) 50–76.

is, hogy amennyiben Cicero a leírt védőbeszédet mondja el, akkor valóban felmentették volna-e Milo. Mindenesetre maga Milo, ahogy ez a tanulmány végén kiderül, erről meg volt győződve.

Radvány Anna, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Római Jogi tanszékének doktorandája a *circumvenio* (megtévesztés) fogalmának jelentéséről írt tanulmányt, méghozzá leszűkítve azt az Ulpianus-szöveghelyekre. Radvány azt elemzi, hogy Ulpianus milyen kontextusokban használja ezt a szót. (Itt ismét kell tennem egy kis bosszankodó megjegyzést. Radvány cikkében, és néhány más cikkben sincsenek lefordítva a latin szöveghelyek. Ha a kiadvány csak a romanistákhoz akarna szólni, akkor nem is lenne ezzel semmi baj, azonban valószínűleg ennél tágabb olvasóközönségre számított a szerkesztő is. Emiatt igen célszerű lett volna a latin fragmentumok lefordítása.) Radvány tanulmánya azért érdekes, mert valójában elvezet egy egészen modern jogi dilemmáig, amelyet úgy lehet megfogalmazni, hogy meddig védi a jog a szabad piacot, az alkut, a felek egyezkedésének szabadságát, és mikor kell közbelépnie a gyengébb fél érdekében egy magánjogi ügyletben.⁶ Manapság persze ez eldőlni látszik az egyre szélesebb körű beavatkozás javára, de akkoriban még – legalábbis Radvány így rekonstruálja – a vételár tekintetében a *circumvenio* még „belefért”. (Más kérdés, hogy vajon van-e olyan eset, ahol az eladó a dolog, vagy a szolgáltatás árát úgy tudja felszórfolni, hogy magáról a dologról nem állít valótlant, vagy nem használja ki másképp a vevő szorult helyzetét.) Mindenesetre a tanulmány (és Ulpianus) végkövetkeztetése az, hogy aki drágábban vesz dolgokat, az főként magára vessen, mert ez része az alku folyamatának az adásvételi szerződésben, és a piaci logika természetes velejárója.

Erdődy János, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Római Jogi tanszékének docense „Regula és definitio a római jog forrásaiban és a jelenkori oktatásban egy konkrét eset tükrében” címmel írt nagyon érdekes tanulmányt. Mivel megint csak egy, a jogtudomány tudományomódszertani státuszával összefüggő írásról van szó, újfent fájjalom, hogy nincsen összefüggése Szabó, Bajnok és András tanulmányaival. Az az izgalmas kérdés kerül itt terítékre, hogy mi is a regulák episztémikus státusza. Ennek van egy jelenkori igen égető olvasata is, amely a cikk olvasásakor azonnal felvetődik: a döntvények (BH-k) összefoglalóira, és más felsőbbbírósi elvi irányítási „regulákra” gondolok.⁷ Vajon ezek valóban „regulák”-e és ezért vajon érvényesek-e rájuk azok a kijelentések, amelyeket a rómaiak a regulákra tettek. A regulák, mondták a rómaiak, ugyanis „egy esetet röviden felfejtenek”, azaz lényegében elvi élű összefoglalóját adják az esetnek, azonban – ahogyan a Paulus-szöveghely, amellyel a tanulmány indít, rögvest kimondja – „*non ex regula ius summatur*”, tehát nincsen normatív erejük. De hát akkor mi is regula, és feltehetjük a kérdést úgy is, hogy akkor mi a BH fejrésze? Később a Cicero-

⁶ Ld. pl. SZALAI Ákos: „Apuci kisfia – a paternalizmus ellen” *Konzervatórium*, 2010. 10. 25. konzervatorium.blog.hu/2010/10/25/apuci_kisfia_a_paternalizmus_ellen.

⁷ Ld. pl. ZÓDI Zsolt: „A korábbi esetekre történő hivatkozások mintázatai a magyar bíróságok ítéleteiben” *MTA Law Working Papers* 2014/01. 54. jog.tk.mta.hu/uploads/files/mtalwp/2014_01_Zodi_Zsolt.pdf.

szöveghelynél a regula megfogalmazása egy folyamat végén szerepel lezárásként, ahol három másik lépés előzi meg: a „rejtett dolgok magyarázata”, majd a homályos részek értelmezés útján történő felfejtése, azután a többértelműségek felismerése és egymástól való megkülönböztetése. Csak ezután jöhet végül a regula megfogalmazása. Hogy a BH-val és a Kúria elvi irányításával való párhuzam még egyértelműbb legyen, a szerző utal a kétféle regulára, ami máig megfigyelhető a döntvényi jogban: a kazuisztikus *regula veterum*, amely még hordozza a jogeset sajátosságait, és a *pithanon*, amelyben már semmilyen utalás nincsen az alapul fekvő esetre: ezzel a BH és a Kollégiumi vélemény összefoglalójának különbsége sejlik fel előtünk. A tanulmányban egyébként az általános megállapításokat a szerző egy konkrét intézményen keresztül mutatja be, a méhmagzattal összefüggő szabályozáson.

Deli Gergely, a győri Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam-, és Jogtudományi Kara Jogtörténeti tanszékének egyetemi docense a „Mitől elegáns egy jogi érv” (117–128. o.) című tanulmányát közölte a kötetben. Deli nem általánosságban akarja megválaszolni a kérdést, hanem egy konkrét *Digesta* helyet néz meg a megbízás nélküli ügyvivőről, ahol Ulpianus Celsus érvét „elegánsnak” minősíti. A dolog az ügyvivő eljárásának „sikeressége” körül forog, és háttere az, hogy Proculus és Celsus között kialakult egy vita: az előbbi a szubjektív hasznosságot nézte, azt, hogy az ügyvivő mit gondolhatott hasznosnak, addig az utóbbi az objektívet, azaz azt mondja, hogy a megbízás nélküli ügyvivő eljárását a *bonus pater familias* mércéhez kell hasonlítani. A helyzet tovább bonyolódik akkor, ha a cselekmény ugyan célszerűnek tűnik, de az eredmény mégis elmarad. (Erre hozza Labeo az összeomlani készülő, és alátámasztott, de később mégis leégő ház esetét). Ulpianus úgy oldja meg a kérdést, hogy Celsus álláspontját fogadja el, de bevezet egy *ex ante* szempontot, miszerint a célszerű és elégséges kritériumainak, és az eredmény elérése szempontjának a cselekmény megkezdése előtt kell fennállnia. (Előreláthatónak lennie.) Eközben nevezi Celsus érvelését elegánsnak. Szeretném azt megjegyezni, hogy ebből a szöveghelyből kissé erőltetettnek érzem, hogy az elegancia fogalmára nézve általános következtetéseket vonjunk le, mindenesetre Deli azt mondja, hogy Ulpianus szerint a Celsus-érv azért elegáns, mert egyfelől az ellentéte abszurditáshoz vezet, másfelől pedig egy máshol már több helyen alkalmazott mércét vezet be erre a jogintézményre is (*bonus pater familias*).

Szilágyi Csaba, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Kánonjogi Intézetének egyetemi docense „Gellius bíró dilemmái” címmel írta a kötetet záró tanulmányát. Az írás arról a dilemmáról szól, mikor Gellius, akit bírónak kérnek fel, meg van ugyan győződve egy alperes „ártatlanságáról”, de mivel ezt nem lehet bizonyítékokkal alátámasztani, inkább visszamondja a bírói felkérést. A helyzet egyszerre két dilemmát is magában rejt, és mindkettő máig létezik a jogban. Egyfelől azt a kérdést, hogy a bíró alapíthat-e olyan tudásra, amelyre a tárgyalótermen kívüli esetleg „véletlenül” tett szert, és arra az ezzel összefüggő másikkra, hogy mit tegyen, amikor kialakul egy erős meggyőződése bizonyítékok nélkül, vagy gyenge bizonyítékok mellett. Szilágyi ugyan feltárja az intézmény jogi hátterét a tanulmányban, de mint oly sok erkölcsi dilemma esetén, valójában ezzel nem visz közelebb a megoldáshoz.

Összességében egy szépen szerkesztett, és rendkívül értékes tanulmányokat tartalmazó kötetet olvashattam végig. Néhány tanulmányt a szűk ókortudománnyal és római joggal foglalkozó közösségen kívül is bátran ajánlanék olvasásra. Ugyanakkor még izgalmasabb lehetett volna a könyv, ha a szerzők elolvassák egymás írásait és beépítik azokat a saját gondolatmenetükbe, reflektálnak egymásra. További gyengesége, hogy néhány tanulmány teljesen kívül esik a címmegjelölés által behatárolt körön, és jó lett volna a latin szövegeket lefordítani. A magam részéről mindezek ellenére is várom a folytatást – remélem lesz ilyen.

*Zódi Zsolt**

* PhD, egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem, 1093 Budapest, Fővám tér 8; tudományos munkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

E-mail: zodi.zsolt@tk.mta.hu

A SZERKESZTŐSÉGBE ÉRKEZETT KÖNYVEK

Az Állam- és Jogtudomány Szerkesztősége örömmel fogadja a Szerkesztőséghez eljuttatott recenziós példányokat. A beérkezés nem jelenti automatikusan recenzió közlését, de a Szerkesztőség mindent megtesz, hogy a köteteket eljuttassa a megfelelő recenzensekhez. Örömmel várjuk recenzensek jelentkezését is. Határozott vállalás esetén a kért kötetet eljuttatjuk a leendő szerzőhöz. Amennyiben kötetekkel és recenziókkal kapcsolatban bármilyen kérdése lenne, azt az ajtrec@tk.mta.hu címen jelezheti.

FLECK Zoltán – KISS Valéria – TÓTH Fruzsina – NEUMANN László – KENÉZ Anikó – BAJNOK Dávid: *A jogtudat narratív értelmezése*
(Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2017) 366.

KIRS Eszter: *Tettesek és bűnrészesek a délszláv háborúban. Gotovina, Perišić, Šešelj és Orić felmentésének nemzetközi büntetőjogi háttere*
(Budapest: L'Harmattan 2018) 124.

LAMM Vanda (szerk.): *Emberi jogi enciklopédia*
(Budapest: HVG-ORAC 2018) 747.

VERESS Emőd: *A részvény mint értékpapír*
(Kolozsvár: Forum Iuris 2018) 243.

VINNAI Edina: *Jog és nyelv határán*
(Budapest: Gondolat 2017) 274.

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

Az Állam- és Jogtudomány a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének folyóirata. Fórumot biztosít az állam- és jogtudományi kutatások eredményeit közlő tanulmányoknak és ismertetőket ad közre a közelmúltban megjelent kiadványokról. Az évente négy számot megjelentető orgánium az akadémiai doktori eljárás szempontjából a magyar folyóiratok számára meghatározott legjobb minősítéssel rendelkezik.

A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerében a Szerkesztőség minden közlésre benyújtott kéziratról beszerzi két lektor véleményét. A Szerkesztőség a kézirat befogadásáról vagy elutasításáról, valamint a lektori véleményekről (anonimizált formában) tájékoztatást ad a szerzőknek. Ezt követően a szerző a mű hagyományos és elektronikus formában történő közzétételének (más számára történő átengedésének) kizárólagos jogait átruhazza az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetére.

A kéziratok beküldésekor kérjük megadni a feltüntetni kívánt tudományos fokozatot, munkahelyi beosztást, munkahelyet és annak címét, valamint a szerző e-mail címét. A megjelentetni kívánt kézirat terjedelme a tanulmány rovatban minimum egy szerzői ív [40.000 n (karakter)], maximum két szerzői ív (80.000 n), recenzió esetén pedig minimum negyed szerzői ív (10.000 n), maximum egy szerzői ív (40.000 n). A tanulmány rovatban megjelentetni kívánt cikkhez kérjük, mellékeljenek egy maximum 2500 n terjedelmű magyar nyelvű rezümét. A szerkesztőségi irányelvek szerint a folyóiratban megjelenő recenziók röviden ismertetik a mű felépítését és főbb téziseit, elhelyezik azt a szakirodalom kontextusában, utalnak annak újításaira a meglévő írásokhoz képest, valamint – az erényekre és a hiányosságokra egyaránt rámutatva – értékeli a művet és továbbgondolják a szerző megállapításait.

A kéziratoknak (és az azokban szereplő jogszabályi és jogirodalmi hivatkozásoknak) meg kell felelniük azoknak a formai követelményeknek, amelyeket a folyóirat internetes felületén (<http://jog.tk.mta.hu/ajt>) közzétett útmutató tartalmaz. A recenziók a tanulmányokra irányadó hivatkozási mintát követik, azzal az eltéréssel, hogy az ismertetett mű oldalszámait a főszövegben jelenítendő meg, a következő minta szerint: (28. o.).

A kézirat megküldésével egyidejűleg a szerző köteles nyilatkozni arról, hogy a cikk (magyar nyelven) más orgánumnál még nem jelent meg, és ilyen célból nem is nyújtja/nyújtotta be. A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerére tekintettel kéziratukat olyan formában is küldjék el, amelyből kihagyják nevüket, intézményi hovatartozásukat, e-mail címüket, valamint az önazonosító idézeteket és hivatkozásokat (pl. „saját korábbi tanulmányomban lásd bibliográfiai adatok”). A tanulmányokat tartalmazó két dokumentumot (pl. szerzőneve.doc[x], illetve „szerzőneve_anonim.doc[x]” szövegfájl formátumban kérjük eljuttatni az ajttan@tk.mta.hu, a recenziókat pedig az ajtrec@tk.mta.hu e-mail címre.

A Szerkesztőség

A BETŰTÍPUSRÓL

Az Állam- és Jogtudomány betűtípusa a Kner Antikva. Ezt a betűtípust a huszadik század elejére jelentős hazai műhellyé fejlődött gyomai Kner-nyomda a tízes évek elején választotta standard betűjének.

A betű eredeti neve Lipcsei Egyetemi Antikva (*Leipziger Universitäts Antiqua*), melyet Kravjánszki Róbert digitalizált, és tiszteletből Kner Antikvának nevezte el. Kner Imre így írt kedvenc betűjéről: „[...] ezt a betűt választottuk tipográfiai stílusunk alapjául. Alkalmassá tette erre eléggé semleges karaktere [...] Ennek a betűnek semmi idegenszerű jellege nincs, nagyon alkalmas magyar szöveg szedésére, s teljes, jól kiépített család áll belőle rendelkezésre, amelynek egyes fokozatai eléggé egyenletesen helyezkednek el a papiros síkján.” (Kner Imre: *A könyv művészete*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó 1972, 237.)

Ár: 950 Ft.

Évi előfizetési díj: 3800 Ft.